

GAMLE HUS DA OG NÅ

Lånan

Foto KMK 2003

Status for SEFRAK-registrerte bygninger Vega kommune Nordland fylke 2003

Forord

Kulturminnekompaniet foretok år 2003 på oppdrag fra Riksantikvaren en kontrollregistrering av ca 3000 bygninger i kommunene Melhus, Snåsa, Flora og Vega.

Undersøkelsen bygger på en landsomfattende registrering av hus bygd før 1900 kalt SEFRAK-registreringen. De innsamlete dataene danner grunnlaget for databasen Nasjonalt bygningsregister som ble åpnet i 2000.

Undersøkelsen ble gjort som et ledd i Riksantikvarens overvåkingsprogram av SEFRAK-registrerte hus i et representativt antall kommuner. Ved hjelp av periodiske kontrollregistreringer er målet å få informasjon om desimeringstakt og endringer på bygg eldre enn 1900.

Kontrollregistreringen knytter seg til nasjonalt resultatmål 1: "Det årlige tapet av kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres, og skal innen år 2020 ikke overstige 0,5 % årlig".

Systematisk kontrollregistrering ble i år 2000 foretatt i kommunene Nord-Aurdal, Gjerstad, Fræna og Kautokeino, 2001 i Tromsø og 2002 i Sandnes, Eidskog, Skjåk og Saltdal.

Tidligere var det gjort spredte undersøkelser i presskommuner i Osloregionen – Nittedal, Lier og Ullensaker. Disse viste et gjennomsnittlig årlig tap på 1 % for hus eldre enn 1900. Satt på spissen vil dette si at om 80 år ville alle hus eldre enn 1900 være borte.

Rapporten er skrevet av Kulturminnekompaniet. Rapportformen bygger på Nittedalrapporten, men er omarbeidet i samarbeid med Riksantikvaren, ved Gro Wester i 2000, fra 2001 Anke Loska.

September 2006

Unni Broe og Solrun Skogstad

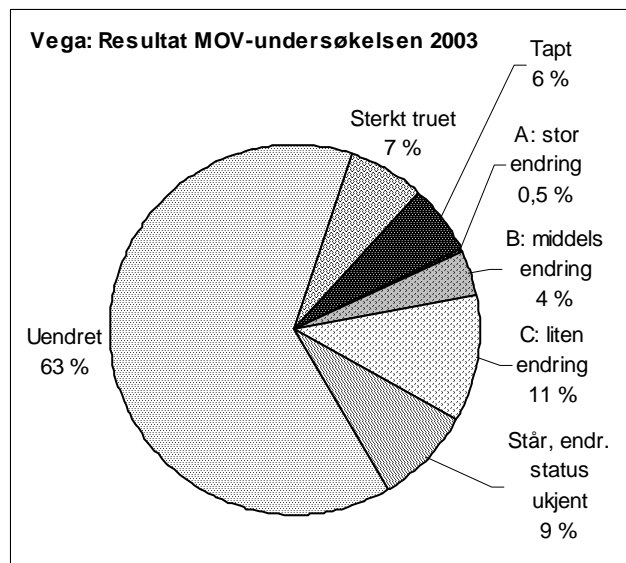
Innhold

0	SAMMENDRAG	7
0.1	Nøkkeltall Vega	7
0.2	Kvantitative forandringer	7
0.3	Kvalitative forandringer	7
0.4	Årsak til tap og endring	8
0.5	Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy	9
1	"GAMLE HUS DA OG NÅ" – PROSJEKTETS INNHOLD OG IDEER	10
1.1	Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV)	10
1.1.1	Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV)	10
1.1.2	Miljømål	11
1.2	De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2003	11
1.3	Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister	11
1.3.1	Historisk utvikling	11
1.3.2	Opplysningene i registeret	11
1.3.3	Registreringsmaterialet	12
1.4	Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen	12
1.4.1	Nasjonalt bygningsregister	12
1.4.2	Undersøkte SEFRAK-data.....	14
1.4.3	Parametere for MOV-undersøkelsen.....	16
1.5	Samlet resultatoversikt MOV 2003	19
1.5.1	Kvantitative forandringer	19
1.5.2	Kvalitative forandringer	20
2	INNLEDNING	27
2.1	Kart over Vega	27
2.2	Historikk og beskrivelse	28
2.2.1	Geografi og topografi	28
2.2.2	Bosetting og hovedtrekk i befolkningsutviklingen	28
2.2.3	Kommunikasjoner	28
2.2.4	Næringsgrunnlag	29
2.3	Grunnlags materialet for MOV-undersøkelsen i Vega	31
2.3.1	Antall undersøkte hus	31
2.3.2	Registreringstidspunkt	31

2.3.3	Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Vega.....	31
2.3.4	Registreringskretser.....	32
2.3.5	Geografiske områder i Vega:	32
2.3.6	Tettbygd/spredtbygd.....	32
2.4	Egenskaper ved undersøkte hus i Vega.....	33
2.4.1	Samfunnssektor.....	33
2.4.2	Sosial miljøsammenheng.....	33
2.4.3	Bygningstyper.....	34
2.4.4	Alder.....	34
3	RESULTAT	35
3.1	Tap	35
3.1.1	Tap – samlet oversikt	35
3.1.2	Tap – samfunnssektor.....	35
3.1.3	Tap – sosial miljøsammenheng.....	37
3.1.4	Tap – bygningstyper.....	37
3.1.5	Tapsårsaker	38
3.2	Endringer av gjenstående bygninger	41
3.2.1	Endringer – samlet oversikt	41
3.2.2	Endring – samfunnssektor	42
3.2.3	Endring – sosial miljøsammenheng	43
3.2.4	Endring – bygningstyper	44
3.2.5	Endring – alder.....	45
3.3	Tilstand	50
3.3.1	Tilstand – samlet oversikt.....	50
3.3.2	Tilstand – samfunnssektor	50
3.3.3	Tilstand – sosial miljøsammenheng	50
3.3.4	Tilstand – bygningstyper	51
4	GEOGRAFISKE VARIASJONER	52
4.1	Tap og geografiske variasjoner	52
4.1.1	Tap – områder: Vegaøya, Vegaøyen.....	52
4.1.2	Tap – tettbygd/spredtbygd.....	52
4.2	Endringer og geografiske variasjoner	53
4.2.1	Endring – områder.....	53
4.2.2	Endring – tettbygd/spredtbygd.....	53
4.3	Tilstand og geografiske variasjoner	54
4.3.1	Tilstand – områder	54
4.3.2	Tilstand – tettbygd/spredtbygd	54
5	REGISTRERINGSTIDSPUNKT OG VARIASJONER.....	55
5.1	Tap – variasjoner etter registreringsperiode	55
5.2	Endring – variasjoner etter registreringsperiode	55
6	KONSEKVENSER OG TENDENSER	56

6.1	Konsekvenser for kulturminner og kulturhistoriske sammenhenger som følge av kommunens generelle utvikling	56
6.1.1	Befolkningsutviklingen	56
6.1.2	Jordbruk og fiske, jordbrukets kulturlandskap.....	56
6.1.3	Kommunesenteret Gladstad.....	60
6.1.4	Eldre sentra, knutepunkter	60
6.2	Arealfragmentering, større inngrep	62
7	SAKSBEHANDLING, PLANFORHOLD M.M.....	62
7.1	Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen.....	62
7.2	Planforhold	62
7.3	Tilskudd til eldre bygninger og kulturlandskap	63
8	VEDLEGG 1. BYGNINGSTYPER: TAPT, ENDRET, TRUET – TABELL	64
9	VEDLEGG 2. REGISTRERINGSKRETSER: TAPT, ENDRET, TRUET – TABELL	65

0 Sammenheng

0.1 Nøkkeltall Vega

Over en periode på 15 år har 6 % av de undersøkte bygningene gått tapt.

0.2 Kvantitative forandringer

MOV-undersøkelsen i Vega omfatter 438 bygninger. 26 av disse har gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 6 %.

30 bygninger er så sterkt truet på grunn av teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 7 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

To hus, (0,5 %) er så sterkt ombygde at de er vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

Samlet utgjør tallene for tap, stor endring (endringstype A) og sterkt truede en bolk på ca. 15 %, der kulturminneverdiene er borte for alltid eller er sterkt svekket.

Totalt er 67 hus endret siden registreringstidspunktet, inkludert endringstype A. Det tilsvarer en prosentandel på ca. 16 % av de undersøkte. Så godt som alle endringer gjelder mindre påbygg og utskifting av ytre bygningselementer, endringstype B og C.

I 2003 står 63 % av de undersøkte husa i tilnærmet samme form som ved registreringstidspunktet, og disse var ikke spesielt truet av dårlig teknisk tilstand. Andelen som er berørt av tap, endringer og dårlig teknisk tilstand er ca. 37 %.

SEFRAK-registreringen i Vega ble påbegynt i 1988 og avsluttet i 1992. Det er noe større tap og flere endringer blant hus i områder som ble registrert på 1980-tallet, men forskjellen er liten.

0.3 Kvalitative forandringer

Undersøkelsen viser at det har skjedd endringer som berører sammensetningen i kulturminnebestanden. Det vises særlig i forhold til sosial miljøsammenheng, hustyper og sammenhengen innen enkelte miljøer.

Det er bare hus innen primærnæringene som har blitt revet. Både i prosentandel og i antall har flest hus gått tapt blant bønder. For fiskere og husmenn/arbeidere har langt færre hus blitt borte. Det er i hovedsak bare hus knyttet til landbruk, fiske, fangst som er endret.

Det er "bondestanden" (det vil i Vega også si fiskerbonden) som har hatt de fleste tapene, naturlig nok i antall men også prosentandelen ligg i overkant av gjennomsnittet. Tapsandelene for hus knyttet til rene fiskere og gruppen arbeidere, husmenn er lavere. I utgangspunktet er kulturminner som dokumenterer småkårsfolks historie sterkt desimert i Vega, noe de mange registrerte ruinene på husmannsplasser og lignende viser, kategorien er derfor sårbar for nye tap.

Våningshus, bolighus, som er den største enkeltgruppen hus, har lav tapsandel, men er mer endret enn gjennomsnittet for kommunen. Overraskende er det denne gruppen som er mest truet, noe som viser at ikke alle gamle bolighus har vært i bruk.

Tapsandelen for gruppen "Andre mindre uthus i/nær tunet" ligger over det totale tapet for kommunen, og det er særlig potetkjellere og vedskjul som har blitt borte. Stabbur skiller seg her ut, denne hustypen har forholdsvis lav tapsprosent.

Bygningstyper direkte knyttet til jordbruket har vært mest utsatt for tap, og av de gjenstående er flere sterkt truet på grunn av dårlig teknisk tilstand. Det gir seg størst utslag for hus i tunet. Driftsbygningen (enhetslåven) i Vega har stor tapsandel, og er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand. De største tapsprosentene er imidlertid knyttet til ei langt mindre gruppe – enkeltstående fjøs og låver i tunet og utmarkshus. Bestanden var sterkt redusert før registreringen, og de få registrerte var preget av forfall.

Sjøbrukets hus, brygger (sjøhus) og naust har ikke bare en tapsprosent lavere enn jordbrukets driftsbygninger, den er også lavere enn gjennomsnittet. Naustet har en noe større tapsandel enn brygga.

Av gjenstående bygninger er det først og fremst bolighus og brygger som er endret. Bryggene har den høyeste endringsprosenten i Vega-materialet. Dette er en bygningstype som er i bruk, ikke minst innen ferie- og turistnæringen.

Tapene representerer særlig, i tidsperspektivet for denne undersøkelsen, en utarming av mangfoldet i bygninger knyttet til jordbruket. Dette kombinert med desimeringen og endringer i småårsbebyggelsen, er det som har størst betydning for sammensetningen og representativiteten i kulturminnebildet som helhet. Dette forsterkes av at disse bygningstypene og miljøene var desimert på forhånd.

Forskjellen mellom de to hovedområdene, Vegaøya (hovedøya) med Ylvingen og Vegaøyan (Verdensarvområdet) er liten. Men undersøkelsen viser at det samlet har skjedd mer med den gamle bebyggelsen på Vegaøyan. Prosentandelen tapte er den samme for hovedområdene, men andelen endrete og truede er noe høyere på Vegaøyan.

Den eneste tettstedskretsen, Gladstad-kretsen, der kommuneadministrasjonen, den gamle prestegården og de fleste servicefunksjoner er konsentrert, har en langt mindre taps- og endringsprosent enn gjennomsnittet for kommunen.

0.4 Årsak til tap og endring

Forfall har ført til de fleste tapene. I alt 72 % har dette som direkte årsak, enten ved at huset er falt i ruin eller så er forfall oppgitt som grunn ved riving for opprydding. De andre kjente tapsårsakene er sterk vind, annen arealbruk og brann.

Manglende funksjon er den viktigste bakenforliggende årsak til forfall og tap.

Offentlige vedtak, vegutbygging eller andre større arealinngrep har ikke direkte ført til tap av noen av de undersøkte husa. De fleste rivinger er med andre ord resultat av private beslutninger.

Flytting av hus skal ikke være årsak til tap av hus i Vega.

Den totale endringsandelen er noe større for Vegaøyan, noe som kan ha sammenheng med at bebyggelsen her ute mer og mer blir tatt i bruk som feriesteder.

0.5 Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy.

Saksbehandlerne i Vega kommune har et kopisett både av SEFRAK-skjemaer og kart. Kommunen har også ett ekstra sett papirkopi av bildene. SEFRAK-materialet ble ikke systematisk brukt ved planbehandling. Man baserte seg i stor grad på lokalkunnskap ved etatene.

1816-104-031, 032, 044. Naustgruppe og brygge ved Eidemsjøen. Brygga hviler på et fundament av tømra kar, og kan være fra 1700-tallet.

1 "Gamle hus da og nå" – prosjektets innhold og ideer

1.1 Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV)

1.1.1 Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV)

Miljøovervåking har i lang tid vært benyttet innen naturvern- og forurensingssektoren. Den er nå tatt opp av kulturminneforvaltningen.

Miljøforvaltningens definisjon av miljøovervåking er: Miljøovervåking er en systematisk innsamling av data ved hjelp av etterprøvbare metoder, om mulig basert på en hypotese om sammenhengen mellom årsak og virkning.

Miljøovervåking omfatter både påvirkning, effekter og miljøtilstand. Miljødatahåndtering av ulikt slag som kvalitetssikring og referanseproduksjon, samt vurdering og rapportering er også aktiviteter som hører inn under overvåking.

Målet er å dokumentere miljøtilstand- og utvikling i tid og rom, som følge av menneskeskapt påvirkning eller som følge av naturlige endringer.

Omfanget kan både være langsiktig eller tidsavgrenset, kontinuerlig eller diskontinuerlig (rullerende), og kan være landsdekkende, eller regionalt eller lokalt geografisk avgrenset.

Gjennom miljøovervåking vil Riksantikvaren: Følge med i kvantitative og kvalitative endringer i kulturminner og kulturmiljø og vurdere effekten av tiltak i forhold til bestandsutvikling, tilstand og representativitet.

Det har vært gjennomført to store registreringer av kulturminner i Norge: ØK-registreringen for automatisk fredete kulturminner og SEFRAK-registreringen for nyere tids kulturminner. Begge disse har vært tatt i bruk i de spredte punktvis undersøkelsene på miljøovervåking innen kulturminneforvaltningen som har vært gjennomført til nå.

I 1994 ble Nittedal kommune i Akershus MOV-undersøkt mht. til nyere tids kulturminner som første kommune i landet. Undersøkelsen som tok utgangspunkt i SEFRAK-registreringen i Nittedal viste at 21 % av bygningsmassen fra før 1900 var blitt revet i perioden 1974-1994. Den viste også at det ble revet flest hus i tettstedene i kommunen. Her var tapet på 25 %. Dette skyldtes bl.a. et stort byggepress på grunn av nærheten til Oslo, noe som førte til at flere eldre hus måtte vike for yngre bebyggelse.

Nittedal ble seinere supplert med tilsvarende undersøkelser i sentrale strøk rundt Oslo, i kommunene Ullensaker og Lier.

I 1997 begynte Riksantikvaren en kontroll av ØK-registreringen (fornminnekontroll), og dette året ble Tromsø, Trondheim og Skien kommuner kontrollregistrert.

I 2000 fikk Riksantikvaren for første gang øremerkede midler for miljøovervåking, og siden 2001 er miljøovervåking en fast bestanddel i Riksantikvarens virksomhet. Riksantikvaren har i sin strategi slått fast at "RA skal forholde seg aktivt til den løpende samfunnsutviklingen gjennom offensiv kunnskapsutvikling, bred samfunnskontakt og god oversikt over sentrale endringsprosesser og deres konsekvenser."

SEFRAK kontrollregistreringen begynte i 2000, og det overvåkes i alt 18 kommuner. Hvert år kontrolleres utviklingen i fire kommuner, og hver kommune kontrolleres på nytt etter 5 år.

1.1.2 Miljøsmål

Punktvisse undersøkelser i andre kommuner understøtter resultatet fra Nittedal, og viser at 1 % av den eldre bygningsmassen forsvinner årlig. Satt på spissen vil en slik årlig avgang på 1 % innebære at om 80 år vil praktisk talt alle bygninger bygd før 1900 være borte.

Med et bredere tallmateriale fra systematiske undersøkelser vil man kunne stille prognoser for hvor stor del av bestanden som vil forsvinne i løpet av en gitt tid. Disse dataene vil kunne danne grunnlag for politisk handling med sikte på vern.

Nasjonalt resultatmål

Kontrollregistreringen knytter seg til nasjonalt resultatmål 1: "Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av at de fjernes, ødelegges eller forfaller skal minimaliseres. Innen 2020 skal tapet ikke overstige 0,5 % årlig."

1.2 De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2003

De aktuelle kommunene i år 2003 er Flora i Sogn og Fjordane, Melhus i Sør-Trøndelag, Snåsa Nord-Trøndelag og Vega i Nordland.

Kommune nr./navn	Innbyggertall	Befolkningsutviklingen i undersøkelsesperioden	Hovednæring	Antall SEFRAK-registrerte objekter
1401 Flora	ca. 11 400	Vekst	Industri, oppdrettsnæring	810
1653 Melhus	ca. 14 000	Vekst	Service, landbruk, pendling til Trondheim.	1586
1736 Snåsa	ca. 2 300	Tilbakegang	Landbruk	751
1815 Vega	ca. 1 400	Tilbakegang	Landbruk	706

1.3 Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister

1.3.1 Historisk utvikling

Norsk Kulturråd tok initiativ til en landsomfattende registrering av faste kulturminner i Norge i 1970. Feltarbeidet kom i gang i form av prøveprosjekter i 1973. Registreringen ble først ledet av et eget sekretariat, "Sekretariatet For Registreringen Av faste Kulturminner i Norge", forkortet til SEFRAK. I 1977 ble sekretariatet oppløst, men navnet SEFRAK ble beholdt. SEFRAK ble da lagt under Miljøverndepartementets planavdeling. I 1989 ble ansvar for feltarbeid, registerdrift og videreutvikling av registeret overført til Riksantikvaren.

SEFRAK-registreringen ble avsluttet i 1995. Da var det registrert over 515 000 objekter. Ved et samarbeid mellom Statens Kartverk og Riksantikvaren ble SEFRAK-data koblet sammen med bygningsdelen i *GAB-registeret* og kalt *Nasjonalt bygningsregister*.

Feltarbeidet har vært faglig ledet av fylkeskommunenes kulturavdelinger. Fylkeskommunene og de enkelte kommuner har samarbeidet om den praktiske gjennomføringen av registreringen.

1.3.2 Opplysningene i registeret

SEFRAK-registreringen er en registrering av faste kulturminner. Med faste kulturminner menes jordfaste, ikke-bevegelige spor i landskapet etter menneskelig virksomhet.

Den opprinnelige hensikten var at registeret skulle omfatte alle typer kulturminner. Men av hensyn til fremdrift og ferdigstilling, ble det bestemt fra departementet at registeret i første omgang skulle avgrensnes til å omfatte bygninger. Enkelte steder er imidlertid andre faste kulturminner som veger, steingjerder, brønner og lignende tatt med.

Registeret omfatter derfor i hovedregel bare bygninger som er oppført i perioden 1537–1900. Unntak er gjort for enkelte miljøer som er vokst fram etter 1900, og for Finnmark og Nord-Troms hvor en stor del av bygningsmassen ble brent under krigen. Her er bygninger oppført i perioden 1900–1940 også tatt med. De fredete bygningene er allerede registrert i et fredningsregister. Kirkene og de statlige bygningene er registrert i tilsvarende registre. Det varierer om disse bygningene inngår i SEFRAK-registreringen.

SEFRAK-registerets styrke er bl.a. at alle bygninger innenfor det nevnte tidsrom er tatt med, uavhengig av alder, størrelse, teknisk tilstand, autenticitet, representativitet osv. Registeret er derfor egnet til å møte skiftende bevaringssyn og eventuelle nye prioriteringer som måtte komme innen kulturminnevernarbeidet. Ved bruk av registeret i MOV-undersøkelsen er det imidlertid viktig å huske at bygninger etter 1900 ikke er tatt med.

1.3.3 Registreringsmaterialet

Registreringen har vært drevet som feltarbeid. Opplysninger om bygningenes historie og tekniske tilstand, dvs funksjon, byggeår, eventuelle ombygginger, konstruksjon og materialer er fylt ut på skjema. Koder fra en detaljert kodeliste standardiserer informasjonen. Deretter har registrator kartfestet huset, fotografert, målt opp og tegnet grunnplan.

1.4 Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen

1.4.1 Nasjonalt bygningsregister

SEFRAK-registreringen inneholder tre ulike registrerings skjema – skjema for hus, andre minner og miljøer. Denne MOV-undersøkelsen er konsentrert om hus og tar utgangspunkt i Nasjonalt bygningsregister. Andre minner og miljøer ligger ikke inne i Nasjonalt bygningsregister. Innslaget av registreringer av andre minner er lite i alle kommunene. SEFRAK-registreringen i Snåsa inneholder flest miljøskjemaer, av en forenklet type. Vega-materialet inneholder noen miljøskjemaer som her særlig er knyttet til sjøbruksmiljøer. I Vega ble det også registrert mange ruiner, de fleste blant den mer marginale bosettingen som for lengst er fraflyttet.

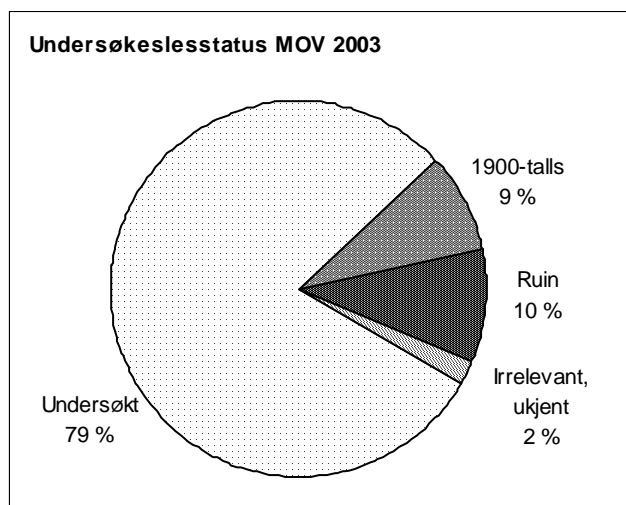
Variasjoner i registreringstidspunkt

Registreringen i de fire kommunene som var del av MOV-undersøkelsen i år 2003 forgikk fra 1978 til 1993. Tyngdepunktet i registreringen er fra 1985 og utover, med unntak for Melhus som begynte tidligst av de fire. Det ordinære feltarbeidet var avsluttet 1993.

Undersøkte bygninger 2003

I Nasjonalt bygningsregister er det til sammen 3853 registrerte objekter fra Flora, Melhus, Snåsa og Vega. Ikke alle disse er med i undersøkelsen, da flere faller utenom av forskjellige årsaker.

Kommune	Registrerte objekter 1978–93	Datert til 1900-tallet	Ruiner	Irrelevante/ukjente	Undersøkte bygninger 2002
1401 Flora	810	18	92	14	686
1653 Melhus	1586	91	42	23	1430
1736 Snåsa	751	167	45	22	517
1815 Vega	706	58	191	19	438
Samlet 2003	3853	334	370	78	3071

I alt 3071 bygninger er undersøkt og ligger til grunn for resultatanalysene i kommunerapportene for MOV-undersøkelsen 2003.

Diagrammet til venstre viser hvor stor andel av de registrerte objektene som undersøkelsesgrunnlaget utgjør (79 %), og hvor store andeler de andre gruppene har.

Ruin

MOV-undersøkelsen gjelder endringsstatus for bygninger. Objekter som ble registrert som ruiner er derfor trukket ut av undersøkelsen. Det varierer noe hvordan ruinene er lagt inn i SEFRAK-databasen. Registreringen viser at det har vært ulik praksis mht. hva som definerer en ruin. Noen har strengt fulgt SEFRAK-instruksen, andre har definert huset som ruin først når det bare er grunnmur tilbake. Det vil uansett være rom for skjønn her. I et par tilfeller er definisjonen endret fra ruin til stående hus under MOV-undersøkelsen. Det ble registrert flest ruiner i de to kystkommunene Flora og Vega, i Vega utgjør de hele 27 % av de registrerte, i Flora 11 %. I innlandskommunene utgjør ruinene langt færre andeler, i Snåsa 6 % og i Melhus 2 %.

Irrelevant

Noen hus ligger med to ulike registreringsnr. i registeret. Det ene er derfor trukket ut av undersøkelsen som irrelevant.

Noen "andre minner" er lagt inn i registeret som hus. De fleste av disse er brønner og sisterner.

Registeret inneholder også nye hus satt på gamle murer. Alder, funksjon og andre historiske opplysninger gjelder muren (som med andre ord er en ruin), mens bygningsbeskrivelsen gjelder det nye huset. En del hus som er flytta til nåværende sted godt ut på 1900-tallet, og mye ombygd ved gjenoppsetting, er også holdt utenom undersøkelsen.

Ukjent

Enkelte registreringer har mangler mht. kartfesting. Det kan være at henvisning til kartblad mangler på skjemaet, at registreringsnr. ikke finnes på det aktuelle kartbladet, eller at kartbladet er kommet bort. Dette har særlig fått konsekvenser for registreringer i utmark. De fleste av objektene med slike mangler i kartfestingen er kommet i gruppen "ukjent". Noen objekter i registeret er notert som "avvist ved registrering". Her mangler all informasjon utenom objektnr.

Det finnes også enkelte skjemaer som har så mangelfulle opplysninger at de er trukket ut av MOV-undersøkelsen. Det kan være mangler eller feil mht. fotografier, feil kartfesting og andre åpenbare feil mht. objekt opplysninger. Det er usikkert hvilke hus som er registrert.

I tillegg er det hus som av ulike grunner ikke er befart, og der heller ikke kontakt med eiere/brukere har kunnet gi opplysninger.

1.4.2 Undersøkte SEFRAK-data

Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen har vært å se om de SEFRAK-registrerte bygningene fremdeles står, og om de er endret siden førstegangs-registreringstidspunktet. I feltarbeidet har prosjektet benyttet kartutplott som er produsert hos Riksantikvaren og papirkopier av SEFRAK-skjemaene. De innsamlete dataene er lagt inn i en database som har utgangspunkt i et ekstrakt av SEFRAK opplysningene i Nasjonalt bygningsregister.

For å undersøke eventuelle fysiske endringer i den registrerte bebyggelsen er det tatt utgangspunkt i SEFRAK-skjemaets fotografier, og beskrivelser av eksteriøret på førstegangs registreringstidspunkt. Det er ikke gjort noen systematisk nyregistrering av enkeltelementer lik den opprinnelige registreringen. Observasjonene av endringene er basert på skjønn og har munnet ut i klassifisering av endringstyper (se neste kapittel).

I tillegg til å undersøke de rent kvantitative forandringer i kulturminnebestanden – hvor mange som er tapt og endret – har det vært et mål å se på mulige kvalitative forandringer. Hva slags følger tap og endringer har fått for det kulturhistoriske innholdet, og representativiteten i kulturminnebildet som helhet. Med utgangspunkt i strukturen i SEFRAK-registeret har man valgt ut noen aspekter som er undersøkt nærmere, det gjelder samfunnssektor, sosial miljøsammenheng, hustyper og alder. Andre aspekter som er undersøkt er geografiske variasjoner, og med bakgrunn i den lange registreringsperioden, om det er mulig å spore tendenser i tap-/endringsfrekvensen over tid.

Samfunnssektor

SEFRAK-registeret er bygd opp etter en grovsortering av objektene i forhold til hvilke samfunnssektorer objektet tilhører. Dette er knyttet til koden for opprinnelig funksjon og nåværende funksjon. Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen er opprinnelig funksjon. SEFRAK's ulike samfunnssektorer er: 1. Landbruk, fiske og fangst, 2. Boligbebyggelse uten næringstilknytting, 3. Fritidsbosetning, 4. Industri, 5. Merkantil virksomhet, 6. Offentlig forvaltning, kirke og militærvesen, 7. Undervisning, forskning og andre kulturformål, 8. Samferdsel, 9. Offentlig tjenesteyting og sosiale formål. I forhold til undersøkelsen av hustyper gir samfunnssektor et mer overordnet bilde av den samfunnsmessige miljøsammenhengen kulturminnene har vært en del av. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner tilknyttet bestemte samfunnssektorer har vært mer utsatt for tap og endringer enn andre. I flere kommuner er det svært få objekter i sektorene utenom landbruk. For å lette oversikten er derfor enkelte av "de andre" sektorene slått sammen i de grafiske framstillingene.

Sosial miljøsammenheng

Objektene i SEFRAK-registeret er koplet mot sosial miljøsammenheng. De er grovsortert i tre grupper som er: 1. Embetsverk/institusjon (eks. prest, sorenskriver, kommune, forening), 2. Næringsdrivende (eks. godseier, bonde, fisker, kjøpmann – det varierer om kategorien behandles som én gruppe eller mer finmasket) og 3. Arbeider, husmann, tjenestemann. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner fra bestemte sosiale miljøer er mer utsatt for tap eller endringer enn andre.

Definisjon av hustyper

Den undersøkte bygningsmassen er inndelt i et fast sett med hustyper for alle de undersøkte kommunene. Hustypene er løsrevet fra SEFRAK-systemets funksjonsinndeling, som ville vært for omfattende. I valg av hustype er det gjort en skjønsmessig avveining av den funksjon huset er bygd for, og det preget det har i dag. Ofte vil hustypebetegnelsen samsvare med den man finner i objektrubrikken på SEFRAK-skjemaet. I inndeling av hustyper er det sett bort fra næringstilknytting og sosial miljøsammenheng da dette undersøkes for seg. Kategorien "Bolighus/våningshus" vil derfor være vid og omfatte bolighus på husmannsplassen, prestegården, i arbeiderforstaden og i villabyen. (I tabellene i vedlegget er imidlertid boliger og uthus uten spesiell næringstilknytting skilt ut – f.o.m. 2001). Listen under viser at hustyper knyttet til jordbruket dominerer i materialet.

Hustypebetegnelsene som er brukt i MOV-undersøkelsen (og lagt inn i databasen) representerer en grovsortering. "Sidebygning" omfatter hus der bryggerhus, drengestue og kårstue inngår. "Andre mindre uthus i/nær tunet" omfatter hus som utedo, vedskjul, vognskjul, smie, kjone, badstue m.m. Med "Fjøs, stall, låve" er det tenkt på enkeltstående eller sammenstilte uthus i rekke, i motsetning til "Driftsbygning" som er enhetsbygningen/enhetslåven i jordbruket. For hus i utmarka er det skilt mellom slike som står i hjemmemarka – "Utløe, sommerfjøs", og hus på setra – hvor ordet "seter" er lagt til i hustypebetegnelsen.

Tanken er at undergruppene forenkler oversikten, samtidig som inndelingen tar vare på typiske trekk ved eldre byggeskikk – med egne hus for et variert sett med arbeidsoppgaver, funksjoner og utnyttelsen av ulike ressurser i landskapet.

Betegnelsene som brukes er standardiserte, da de lokale betegnelsene varierer.

For at den grafiske framstillingen skal være lesbar er hustypene (utenom "Bolighus/våningshus" og "Bygård") igjen inndelt i større grupper. Gruppene som grafene er bygd på vises med uthevet skrift i tabellen under. For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på de enkelte hustypene, viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Bolighus/våningshus**Mindre uthus i/nær tunet**

Sidebygning

Stabbur/loft

Andre mindre uthus i/nær tunet

Driftsbygninger i tunet

Fjøs, stall, låve (enkelstående)

Driftsbygning (enhetsbygningen)

Hus i utmarks/seter

Utløe, sommerfjøs

Kvern, sag

Koie

Andre hus i utmark

Seterstue/seterbu/sel

Seterløe

Seterfjøs

Andre hus på setra

Naust, sjøhus, fyr m.m.

Naust

Sjøhus

Rorbu

Fyr m.m.

Bygård

Uthus knyttet til bolig/bygård

Andre hustyper

Næringsbygg (meieri, industri, kraftverk, teglverk, mølle, trandamperi, salteri, røykeri m.m.)

Kraftstasjon, transformatorstasjon

Forretning

Hotell, gjestgiveri, skysstasjon, kafé m.m.

Stasjonsbygning

Kirke, kapell

Skole/internat

Forsamlingshus

Sykehus, pleiehjem

Kommunehus

Bygdemagasin, telthus, tollbod

Hytte

Ukjent

Datering

Tidfestingen av hus i SEFRAK-materialet må leses med forbehold, dateringen er hentet fra registreringsskjema og er som hovedregel ikke kontrollert. Som for de andre variablene er det en stor grad av skjønn i dateringen. Likevel er dateringene interessante i forhold til analysen. Med utgangspunkt i hvordan dateringer av hus forholder seg til Kulturminneloven, er dateringene sortert etter følgende grupper: Før 1650, 1650–1849, uspesifisert 1800-tall, 1850–1899, 1900-tall, ukjent.

Datering i forhold til flyttete hus er et eget problemområde. Det har vært ulike tradisjoner for hvordan flyttete hus dateres – med utgangspunkt i gjenreisingsåret eller antatt byggeår før flytting. MOV-undersøkelsen har lagt seg på den siste forståelsen av "alder", siden denne har vært mest utbredt. I den utstrekning opplysningene på skjema klargjør bakgrunn for dateringen er dateringsåret korrigert for dette for undersøkelsen. Dette er først og fremst aktuelt for eldre flyttete hus gjenoppsatt på 1900-tallet, siden 1900-talls hus i utgangspunktet er holdt utenom undersøkelsen. Andre opplagte feildateringer, skrive/punchefeil og lignende er korrigert der man har blitt oppmerksom på det.

Registreringskretser – geografiske forhold

Et siktemål med MOV-undersøkelsen er å se om beliggenhet i forhold til sentrum/periferi, tettbygd/spredtbygd områder påvirker kulturminnebestanden.

SEFRAK-registreringen ble organisert i felt etter de samme grunnkretser som SSB har brukt i folketellingene fra 1970, 1980 og 1990. Disse tar utgangspunkt i befolkningstetthet. Kretsinnstillingen for Melhus og Snåsa er organisert etter grensene som gjaldt ved folketellingen i 1970. Vega og Flora er organisert etter kretsinnstillingen som ble innført ved folketellingen i 1980. Kretsinnstillingen som SSB benyttet i 1980 inneholder flere kretser enn den fra 1970. I kretsinnstillingen fra 1970 er tettstedene skilt ut som egne kretser. Det er de ikke i 1980.

Kretsinnstillingen kan belyse tap og endringer knyttet til kulturminnenes geografiske beliggenhet, dvs. om visse strøk i en kommune er mer utsatt enn andre.

For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på registreringskretser viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Registreringsperioder

Det er store forskjeller kommunene i mellom mht. registreringstidspunkter:

- Melhus har den lengste registreringsperioden fra 1978–92, men med store opphold på 1980-tallet, og med flest hus registrert før 1985.
- Snåsa er registrert mellom 1982–91, med flest hus før 1988.
- I Vega foregikk registreringen fra 1988–92, med tyngdepunktet de to siste årene.
- Flora har den ferskeste registreringen av kommunene som ble undersøkt i 2003, med en konsentrert registrering fra 1991–93, og med langt den største aktiviteten i 1992.

Det store tidsspennet i registreringen (25 år for kommunene som ble undersøkt i år 2003) kompliserer tolkningen av resultatene. For å kompensere for dette er registreringsåret lagt inn i databasen sammen med resultatene. Materialet er i analysen delt inn i registreringsperioder på 5 år. Disse er:

11975–79	1980–84	1985–89	1990–94	1995–99
----------	---------	---------	---------	---------

De samme perioder brukes for de fleste kommunene med stort tidspenn i registreringen. Dette gir muligheter for å se nærmere på forskjeller mellom registreringsperioder og på forskjeller mellom kommunene. Der det gir mest mening med annen inndeling er det denne som ligger til grunn for analysen.

1.4.3 Parametere for MOV-undersøkelsen

Følgende parametere skal undersøkes: 1) tap, 2) ombygging og 3) teknisk tilstand.

Tap

Tap er det absolutte tap av SEFRAK-registrerte objekter siden registreringstidspunktet. Det betyr at huset fysisk sett er borte.

Flytting som tap

Hus som er flyttet vil framkomme som tap, med unntak for flytting innen et snevert geografisk område – som for eksempel et gårdstun. Så langt undersøkelsen gir opplysninger om det, er det gjort rede for hvor mange som er flyttet.

Endring – tilbygg, påbygg, ombygging

Det er definert tre ulike grader av endring: A, B og C.

Endringstype A Stor endring. Sterk grad av ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Tilbygg/påbygg som i størrelse dominerer den opprinnelige bygningen. Bygningens opprinnelig volumkarakter er endret.

Endringstype B Middels endring. Mindre omfattende ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Mindre påbygg/tilbygg som underordner seg den eksisterende bygningen.

Endringstype C Liten endring. Endring av bygningens karakter gjennom generelt vedlikehold, for eksempel ved utskifting av ytre bygningselementer som ny panel, takbelegg og vinduer/listverk.

I utgangspunkt tar MOV-undersøkelsen ikke stilling til om endringene er gode eller dårlige.

Et mål med undersøkelsen er å skille ut antall bygninger som er så sterkt ombygde at det er lite eller ingenting igjen av bygningens opprinnelig karakter (endringstype A). Disse bygningene har i stor grad mistet sitt opprinnelige preg, og vil som regel i kulturminnesammenheng regnes som relativt verdiløse. De kan likevel ha bygningshistorisk kunnskapsverdi og annen kulturhistorisk interesse.

For endringstype B og C vil et eventuelt tap av kulturhistorisk verdi variere langt mer med hvordan endringene er utført. Endringstype B kan for eksempel romme hus som er tilbygd, men hvor den opprinnelige delen har beholdt både form og autentisitet i detaljer.

Enkelte endringer representerer nok for folk flest en tilbakeføring til eldre uttrykk. De vil likevel bli registrert som en endring i denne undersøkelsen, som oftest i gruppe C. En vanlig endring av denne typen er for eksempel at moderne takbelegg erstattes av torv. Hus som ved registreringen hadde funkispreg som følge av endringer midt på 1900-tallet, og som nå er "ført tilbake" til empire eller sveitserstil, er også klassifisert i gruppe C – om de ikke ellers er tilbygd eller påbygd. MOV-undersøkelsen tar ikke hensyn til om det er belegg for om endringer er historisk riktige eller ikke.

Utgangspunktet er huset ved førstegangs-registreringstidspunktet. Det blir likevel et stort element av skjønn i klassifiseringen av de endrete husene i de tre endringstypene. Karakterendring kan være like utslagsgivende som størrelsen på påbygg/tilbygg. En endring, som klart signaliserer funksjonsendring, kan representere et like stort inngrep i husets karakter som et tilbygg.

På et hus som alt er preget av mange endringer i nyere tid, for eksempel med mange ulike typer vinduer, panel m.m. vil nye utskiftninger i mindre grad merkes. Det er også stor forskjell på hva de enkelte hustypene vil tåle. En stor driftsbygning som alt er sammensatt av flere tilbygg vil ha større "toleranse" for nye tilbygg, enn en klassisk tømmerlåve eller et lite stabbur.

Problemer med å registrere mindre endringer

Dette berører vurderingen av hvilke objekter som skal klassifiseres i endringsgrad C, eller gå inn i restkategorien "uendret". I mange tilfelle kan det være vanskelig både å observere og klassifisere mindre endringer. Dette kan dels ha med kvaliteten på foto og bygningsbeskrivelsen på SEFRAK-skjemaet å gjøre. For å få mest mulig enhetlig behandling av materialet, er det valgt å ikke se på skifting mellom relativt moderne taktekke som bølgeblekk, eternitplater, asbestplater, aluminiumplater, papp m.m. som endring.

Det kan også være vanskelig å spore endringer av visse vindustyper. Det gjelder særlig moderne sprossevinduer som kan være vanskelig å se på fotografier uten nærbilder. Det kan være vanskelig å skille falske sprosser fra ekte, og vippevinduer i riktig format fra eldre. Det ligger derfor en stor grad av skjønn og vurdering av karakter i om dette er vurdert som endring.

Om panel, listverk, vinduer og takbelegg er helt fornyet, men av samme typer som ved registreringen, vil dette i de fleste tilfelle ikke bli registrert som endring. Undersøkelsen har derfor ikke som mål å registrere tap av autentisitet på detaljnivå.

Står – status ukjent

En del hus har det ikke vært mulig å klassifisere endringsgrad til. Dels skyldes det, som nevnt over, kvaliteten på SEFRAK-skjemaet, dels kan det være hus som var under oppussing/ombygging – enten ved den opprinnelige SEFRAK-registreringen, eller ved MOV-undersøkelsen. Disse går inn i undersøkelsen som "Står".

Riving av deler av hus

En spesiell type endring framkommer når deler av hus blir revet, og gjelder ofte der konstruksjoner som laft, bindingsverk, skjelterverk eller stav/grind er kombinert. En typisk endring her er at de deler av huset som er bygd i lettere konstruksjon er mer utsatt for forfall og derfor blir revet, mens den tømra delen står igjen. Ofte gjelder slike del-rivinger driftsbygninger og da er særlig fjøset utsatt. Grindabygde hus kan bli forkortet med noen stavpar.

I slike tilfelle kan den resterende delen være uendret. I utgangspunkt er disse klassifisert som endringstype B. Der den revne delen har vært den dominerende eller husene i tillegg er endret på andre måter, er de klassifisert i endringstype A.

Truet på grunn av dårlig teknisk tilstand/forfall

Bygningene er vurdert etter tilstand ved MOV-undersøkelsen, og det er ikke foretatt en systematisk sammenligning med tilstanden da de ble registrert første gang, men denne har vært en pekepinn. Det er et stort element av skjønn i vurderingen, som baserer seg på et første inntrykk og ikke tekniske undersøkelser. Det er bare de mest truede som er tatt med, og tilstanden er ikke kjent for alle gjenstående hus. Tallene over truede på grunn av forfall/teknisk tilstand må leses som minimumstall.

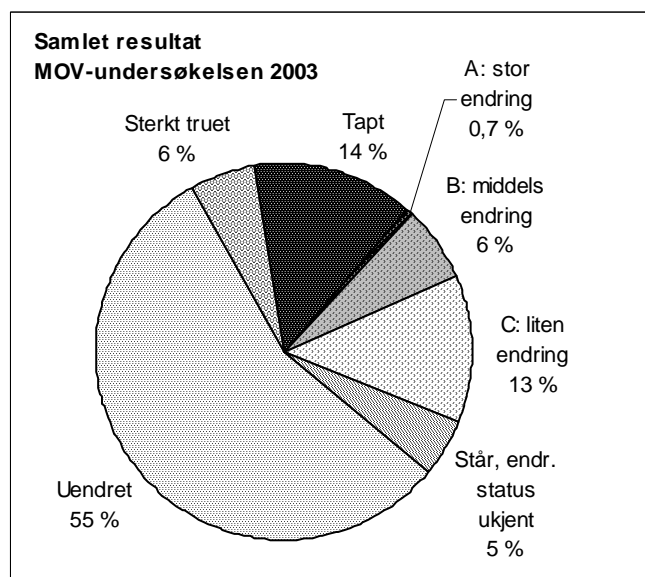
Konsekvenser og tendenser

Målet med dette punktet er å fange opp sammenhenger som ikke kommer fram ved den kvantitative analysen av SEFRAK-objektene, på bakgrunn av kommunens generelle utvikling. Utgangspunktet er utviklingen siden førstegangsregistreringen. Det ses på konsekvenser av fraflytting/tettstedsvekst, strukturendringer i næringslivet og eventuelle større inngrep/arealfragmentering.

1.5 Samlet resultatoversikt MOV 2003

1.5.1 Kvantitative forandringer

	Tapt		Truet		A: stor endring		B: middels endring		C: liten endring		Står, endringsstatus ukjent		Uendret (unntatt truet)	
	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%
Flora	50	7 %	51	7 %	5	0,7 %	29	4 %	88	13 %	38	6 %	425	62 %
Melhus	286	20 %	62	4 %	12	0,8 %	111	8 %	177	12 %	58	4 %	724	51 %
Snåsa	63	12 %	35	7 %	3	0,6 %	38	7 %	77	15 %	19	4 %	281	54 %
Vega	26	6 %	30	7 %	2	0,5 %	17	4 %	48	11 %	38	9 %	277	63 %
MOV 2003 totalt	431	14 %	174	6 %	21	0,7 %	188	6 %	396	13 %	151	5 %	1710	56 %

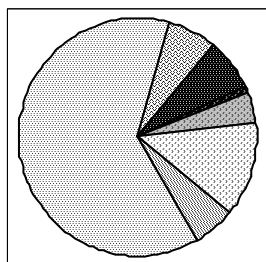

MOV-undersøkelsen 2003 omfatter 3071 bygninger for de fire kommunene samlet. Av disse har 431 gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 14 %.

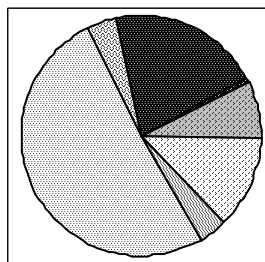
174 bygninger er så sterkt preget av svekket teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 6 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

Bare 21 hus, dvs. 0,7 %, er så sterkt ombygde at de er vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

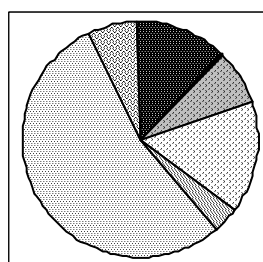
Tallene for tapt, sterkt truet og stor endring (endringstype A) utgjør til sammen en bolk på ca. 20 % der kulturminneverdiene er borte for alltid, eller er sterkt svekket.

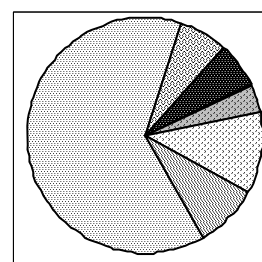
Flora

Melhus

Snåsa

Vega

Sammenligner man de fire kommunene grupperer trøndelags- og innlandsbygdene Melhus og Snåsa seg som kommunene der det har skjedd mest, mot kystkommunene Flora og Vega der det har skjedd minst.

Melhus skiller seg ut med størst andel tapte, Vega og Flora med færrest. Snåsa ligger nærmest gjennomsnittet for alle kommunene. Også om man ser på det viktigste trusselbildet for bestanden totalt

– den samlede prosentandel tapt, truet og endringstype A (stor endring), er forskjellene klare: Melhus med 25 % og Snåsa med 20 % ligger i det øvre sjiktet. Flora med 15 % og Vega med 13 % ligger nær hverandre og kommer best ut. Melhus har den laveste andelen sterkt truede, den andre trønderkommunen Snåsa flest.

Trønderkommunene har flest endrete og en større andel av mer omfattende type endringer (endringstype A og B). Vega har klart færrest endrete. Andelen som er uendret og i tilnærmet samme tilstand som ved SEFRAK-registreringen er lik for Flora og Vega – 63 % og noe lavere for Melhus og Snåsa.

Registreringstidspunkt og resultatforskjeller

Forskjeller i registreringstidspunkt er viktig å ha i mente når man sammenligner resultatene. Flora og Vega, som har minst tap og få endringer, har også den ferskeste registreringen. Vega kom i gang i 1988, Flora først i 1991, og de avsluttet etter relativt få år. Melhus, som har høyest tapsprosent, begynte i 1978, Snåsa i 1982. Melhus har den lengste registreringsperioden, og avsluttet i 1992. Om man ser på hvor registreringstyngden ligger på tidsaksen, er det størst avstand mellom Flora og Melhus.

Går man nærmere inn på utviklingen i de enkelte registreringskretsene i kommunene blir bildet noe mer sammensatt. Stor sett ligger tyngden av tapene relativt tidlig i registreringsperiodene. Men det er lokale variasjoner som ikke støtter dette. Melhus har høyest tap i de kretsene som ble registrert midt i perioden. I Snåsa er det sprikende resultater. Flora, og i noen grad Vega, har så kort registreringsperiode at forholdet registreringstidspunkt/tapsandel er mindre interessant.

Selv om det er rimelig å anta at tiden som er gått siden registreringen påvirker resultatet, er det usikkert hvor mye. Geografiske forskjeller har trolig like stor betydning for kommunene som ble undersøkt i 2003.

1.5.2 Kvalitative forandringer

Hus med opprinnelig tilknytting til primærnæringene, dvs, jordbruk, skogbruk, fiske fangst, dominerer i alle kommunene. Flora har det største innslaget av hus med annen tilknytting. Det er først og fremst bebyggelsen i Florø med status som ladested fra 1860 som gir dette utslaget. Flora-materialet skiller seg derfor ut med et noe bredere spekter i fordelingen på samfunnssektorer, sosiale miljøer og hustyper. Det gir seg størst utslag i en større andel eldre boligbebyggelse uten fast næringstilknytting. Det er registrert færre hus som direkte dokumenterer annen næringsvirksomhet. For Snåsa gir bygdebyen Viosen, som vokste fram med dampskipstrafikken på Snåsavatnet sist på 1800-tallet, noe av det samme utslaget. Med jernbane alt fra 1860-tallet, har Melhus flere stasjonsbyer fra godt før 1900. Det er spor etter disse i registreringsmaterialet, men neppe representativt i forhold til hva som har vært av bebyggelse. Vega har størst innslag med ukjent opprinnelig sammenheng, dette har dels årsak i at SEFRAK-systemet mangler kode for fiskerbonden som det meste av bebyggelsen har bakgrunn i.

Samfunnssektor

Siden primærnæringene dominerer grunnlagsmaterialet er det naturlig at det er her vi finner de fleste tapene i antall. Prosentandelen tapte ligger likt med eller svært nær gjennomsnittet i alle kommunene.

Det er større variasjon i hvordan de andre sektorene kommer ut i undersøkelsen. Lite antall gir dessuten resultater som kan være vanskelige å tolke. Flora og Melhus har en markert større prosentandel tap for hus knyttet til industri og handel. Selv om det er få hus det dreier seg om i antall, representerer de viktige sider ved stedenes historie – stasjonsstedenes framvekst i Melhus og eldre tettbebyggelse i Florø knyttet til handel, industri og administrasjon.

Kategorien "Bolighus uten fast næringstilknytting", som er den neste største sektoren, har samlet et tap under gjennomsnittet. At hus knyttet til embetsverk og offentlige institusjoner, som prestegården, futegården og lignende, stort sett er intakte er som forventet. Det samme gjelder Svanøygodset i Flora

og Rørøy handelssted i Vega. For kommunene som ble undersøkt i 2003 gjelder dette også skolestuene, ingen i kategorien er tapt, men noen få forsamlingshus.

Sosial miljøsammenheng

Med unntak for Vega viser 2003-undersøkelsen at hus som representerer småkårsfolks historie er en sårbar gruppe med tap godt over gjennomsnittet. Det er utviklingen både i arbeidermiljøene og på husmannsplassene som gir dette utslaget, men det er tallmessig flest av de siste. Tapet i kategorien vises mest markert i Flora og Snåsa, men også Melhus har høyere tap på husmannsplassene. På Vega ligger tapet i kategorien godt under gjennomsnittet. Vega karakteriseres av at gjenstående husmannsplasser holdes ved like som feriesteder. Men her var mange husmannsplasser blitt borte før registreringen, noe de mange registrerte ruinene viser.

Betydningen av tapene på husmannsplassene forsterkes av at endringene i kulturlandskapet med gjengroing gjerne truer de samme miljøene. I vekstkommunene Melhus og Flora er det dessuten et ekstra press på plasser og småbruk nær bygdesentrene og bysenteret, da de gjerne ligger i områder som er mindre attraktive for jordbruket, og derfor i mindre grad er beskyttet av jordvern. I åssidene rundt bygdesentrene i Melhus og på Brandsøya nær Florø brer nye boligfelt seg rundt de gamle plassene. Tapene er høyere her, og flere er i dårlig stand, da de står ubrukte og saneringsklare i påvente av utbygging.

Det er bare i Flora og Vega fiskere framstår som en tydelig gruppe. Tapsprosenten ligger litt over gjennomsnittet i Flora, men markert under i Vega. Tallgrunnlaget er noe større i Flora. Som for husmannsplassene på Vega er det nok igjen en mer utbredt fritidsbruk som gjør at fiskernes hus på Vega kommer bedre ut på tapsstatistikken. Her må bemerkes at "fiskerbonden" ikke trer fram som egen kategori i SEFRAK, de fleste kombinasjonsbrukerne vil også i kystkommunene være registret som "bonde".

Kategorien "Annen næringsdrivende" består i hovedsak av kjøpmenn og handverkere. Det varierer mye hvordan hus knyttet til de enkelte yrkene kommer ut i tapsbildet, men som samlet gruppe har disse lavere tap enn gjennomsnittet.

Jordbrukets bygninger

Det største tapet gjelder som ventet hus som dokumenterer eldre driftsformer i jordbruket, hus for spesialiserte funksjoner og hus for ekstensiv utnyttelse av naturressursene. Det er hustyper det ikke lenger er bruk for, og som det er vanskelig å finne nye funksjoner til. De samme hustyper er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand.

Det er variasjoner i hvilke hustyper som er mest rammet, variasjoner som reflekterer forskjeller i ressursgrunnlag, historisk utvikling og lokal byggeskikk. Driftsbygningene i tunet er særlig utsatte, med tapstall over gjennomsnittet i alle kommunene. På topp ligger Melhus med tapsprosent på 32 % for disse. Alle kommunene har også en klar overvekt av tap for den eldre typen med fjøs, stall, låve som står for seg selv. Men også den mer moderne enhetslåven har tap over gjennomsnittet – lavest i Snåsa, bare litt høyere enn gjennomsnittet, høyest i Melhus. Dette selv om utgangspunktet når det gjelder byggeskikk i de to trønderkommunene har mange fellestrekk. Det er de store vinkelbygde enhetslåvene det er snakk om, og de fikk gjennomgående denne utformingen før og etter 1900-skiftet. Jordbruket har gått i forskjellig retning i de to kommunene. Kornproduksjon dominerer i Melhus, i hvert fall i hoveddalføret, mens melkeproduksjon fortsatt er det vanlige i Snåsa. Nå skulle man tro at moderne krav til dyehold gjorde det ekstra vanskelig å benytte gamle driftsbygninger, men i Snåsa er flere av de gamle vinkellåvene fortsatt i bruk til melkeproduksjon, rustet opp og påbygd – både rett før og etter SEFRAK-registreringen. Oppussingen inkluderer de store steinfjøsene som ble vanlige i Snåsa fra andre halvdel av 1800-tallet. I Melhus er flere av vinkellåvene helt eller delvis erstattet av store garasjer/maskinhus. Mange av endringene i Melhus består av delrivinger, og da er det fjøsflyen som er revet, og den har som oftest vært i tømmer.

Når det gjelder de to kystkommunene Flora og Vega har utviklingen vært forskjellig, og det har dels gitt utslag når det gjelder jordbrukets bygninger. I Vega har jordbruket blitt basisnæringen, i Flora

industri og administrasjon knyttet til Florø. I 2003 er det Flora som har den største andelen enhetslåver i forhold til bestanden av driftsbygninger. Men når det gjelder tapsandeler ligger disse godt over gjennomsnittet både for enhetslåven og "fjøs, stall, låve", det samme gjelder for Vega når det gjelder "fjøs, stall, låve", mens enhetslåven har lite tap. Antallet registrerte i kategorien "fjøs, stall, låve" var få i Vega. Både Flora og Vega har som Snåsa flere driftsbygninger med steinfjøs, og én har gått tapt i Vega. I Flora er det flere tap i denne gruppen, og her er langt flere truet.

Når det gjelder småhus i det tradisjonelle gårdstunet, som eldhus/bryggerhus, drengestuer, smier, skjul, stabbur m.m., er det også fellestrekk og forskjeller. Tapsandelen for gruppen som helhet ligger over gjennomsnittet i alle kommunene unntatt i Snåsa der det er noe lavere. I Vega er den kun litt over gjennomsnittet, og for både Vega og Snåsa er det de godt bevarte stabbura som gir dette utslaget for gruppen som helhet. I Melhus ligger tapsprosenten for stabbur nærmere gjennomsnittet.

Vestlandskommunen Flora har færrest stabbur, og de som er registrert har vist seg å være utsatte – tapsprosenten er det dobbelte av gjennomsnittet. Situasjonen for sidebygningene varierer også. Særlig i Melhus har mange masstuer gått tapt og andelen i dårlig stand er høy. På Vega har ingen gått tapt. Det som er felles i alle kommunene er situasjonen for "andre små uthus i/nær tunet" – skjul, smier, utkjellere m.m. Her er det høye tap og mange i dårlig stand. I Vega er det særlig tilstanden på utkjellerne/potetkjellerne som gir utslag.

Snåsa har størst andel hus i materialet knyttet til utnyttelsen av skog og utmark, Vega minst. De fleste av utmarkshusene i Snåsa gjelder seterbebyggelse, og andelen tapte og truede er det dobbelte av gjennomsnittet. Situasjonen for utmarkshusa i Snåsa bidrar vesentlig til den relativt høye tapsandelen samlet for kommunen. Snåsa er en skog- og fjellbygd med store utmarksområder. Seterbruket var før en svært viktig del av driftsgrunnlaget. Setrene har vært mange, men nedbyggingen begynte tidlig og ingen var i ordinær drift ved registreringstidspunktet. Utmarksregistreringene i Melhus utgjør en langt mindre del av materialet, og situasjonen for de registrerte er stikk motsatt den i Snåsa. Andelen tapte ligger under det halve av gjennomsnittet, og de som står er i god stand. Det kan virke som om utviklingen med nedbyggingen av seterbruket i Melhus har ligget noe foran Snåsa, og at situasjonen hadde stabilisert seg ved registreringstidspunktet, men det kan også være at ulikheter i registreringspraksis spiller inn på resultatforskjellene. Også for de to kystkommunene spriker resultatet for utmarksbebyggelsen. Prosentandelen tapte er høy i Vega, og lav i Flora. Her er det uthusa i heimemarka det stort sett dreier seg om, selv om Flora også har et lite innslag av registrert seterbebyggelse. Flere av setrene i kommunene skal være bygd på 1900-tallet, og faller derfor utenom undersøkelsen. Men felles for Flora og Vega er at utmarkshusa utgjør en liten del av materialet, særlig gjelder dette Vega.

Sjøbrukets hus

Naust og sjøhus er på ett unntak (Snåsa) bare registrert i Flora og Vega, og med flest objekter i Flora. Tapsandelen for sjøbrukets hus samlet ligger omtrent likt med gjennomsnittet i de to kommunene, og de er noe mindre truet på grunn av dårlig tilstand enn andre hus. Men det er forskjell på hustypene innen kategorien – naustene har vært mer utsatt for tap enn sjøhusene. Særlig kommer dette fram i Flora, der andelen tapte naust ligger godt over gjennomsnittet. I Vega er tapsprosenten lik gjennomsnittet. Vega særmerker seg med flere godt bevarte bryggemiljøer.

Det har vært lettere å opprettholde bruken av naust og sjøhus, uten for store ombygginger – som del av fiskerinæringen, eller til fritid/turisme.

Bolighus/våningshus

Bolighuset har lavere prosentandel tapte enn gjennomsnittet i alle de undersøkte kommunene i 2003. For alle kommunene gjelder det at bolighuset er den hustypen i registreringsmaterialet som er mest i bruk, enten som fast bolig eller som feriested. Det er derfor mest endret. Når det gjelder andelen truede på grunn av dårlig teknisk tilstand er bildet for 2003 mer variert. Her skiller Vega seg klart ut da andelen truede våningshus ligger klart over gjennomsnittet for kommunen.

Bolighusene har størst andel av de mer omfattende endringstypene. Særlig er dette framtrønderkommunene Melhus og Snåsa. I få strøk av landet har påbyggingsskikken gjennom tidene fulgt

et så fast mønster og skapt en så markant bygningstype som trønderlånet. Bolk er lagt til bolken i lengden. Det lange trønderlånet inneholder ofte en kåravdeling og et uthus (skott) under samme tak. Mange hadde relativt nylig vært bygd på før SEFRAK-registreringen og er utvidet nok en gang i undersøkelsesperioden. Det kan synes som om tradisjonene med å bygge på hovedbygningen ved generasjonsskifte fortsatt står sterkt her. Likeens tradisjonen med kåravdeling sammenbygd med hovedbygningen. Restriksjoner mot nye bolighus på gårdstun er nok også medvirkende. Før SEFRAK-registreringen har utvidelse etter trønderlånprinsippet vært det mest vanlige, særlig i Melhus, mens Snåsa-materialet indikerer en lenger tradisjon for vinkelutbygg midt på huset, (noe som trolig kan ses i sammenheng med et relativt tidlig utbyggingsmønster for det tradisjonelt mindre kjøkkenet i de nord-trøndiske lånene.) I Melhus står påbygg i lengderetning etter trønderlånprinsippet bak 20 % av arealutvidelsene i endringstype B. I Snåsa gjelder dette færre – 13 %. De fleste påbygg bryter derfor med trøndertradisjonen for påbygg i lengden. Det mest vanlige nå er å utvide huset med et utbygg i vinkel, det gjelder om utbygget er på én eller to etasjer. Slike utbygg kommer oftest på tunsida.

I Vega dominerer også lånet som hustype. Her er flere på størrelse med trønderlåna, men jevnt over er nordlandslånet noe kortere og lavere enn de fleste trønderlån. Allikevel er ikke lånet i Vega preget av endringer og tilbygg i samme grad som låna i Melhus og Snåsa. Endringene var gjort før registreringen, og i de fleste tilfelle har det dreid seg om små utbygg på tunsida og/eller på ene kortsida, gjerne som gang eller bod. Den karakteristiske skottdelen som var vanlig før, har trolig blitt inkorporert i våningshuset som et vanlig rom før registreringen. De fleste endringene i undersøkelsesperioden dreier seg om skifte av vinduer, kledning og takbelegg. Dette kan dels ha bakgrunn i at flere av låna har blitt tatt i bruk som feriehus.

Byggeskikken i den andre kystkommunen, Flora, skiller seg ut fra de andre kommunene i 2003. Her dominerer vestlandshuset, som har en annen utforming og bygningshistorie enn lånet. De fleste utvidelsene her er også i lengderetning, men som oftest er dette et mindre utbygg på en etasje med saltak. De store bygårdene i Florø har ikke vært gjenstand for utvidelser.

Eksteriørendringer, skifte av stilpreg

De fleste endringer gjelder utskifting av ytre bygningselementer (endringstype C), og dreier seg om vedlikehold. Skifte av taktekke er den mest forekommende endringen. Som oftest skiftes det da til mer moderne typer enn det som lå på ved SEFRAK-registreringen, til plater av metall eller sement. Tradisjonelt, slik det framstår i registreringsmaterialet, har husene i 2003-materialet hatt både torv, flis, skifer og telgstein som taktekke. Alle typer har hatt en tilbakegang i undersøkelsesperioden. Om tradisjonelle materialer legges på i dag, er dette som oftest torv, og det vanligste er da at det benyttes på mindre hus, gjerne stabbur og seterhus. Det er også eksempler på nye eller restaurerte skifertak, men det er sjeldnere. Flistekke forekommer først og fremst i trønderkommunene, og det er ingen eksempler på at slike fornyes.

Stående kledning i form av tømmermannspanel er blitt en tilnærmet enerådende del av trønderlånets uttrykk. Det er svært få eksempler på at dette er fraveket ved oppussing i Melhus, Snåsa og Vega. I trønderkommunene er det imidlertid en klar tendens til at kledning helt eller delvis fjernes fra mindre tømmerhus, særlig gjelder det kledningen foran den lille inntrukne svala i første etasje på stabbur.

I Flora er det den liggende kledning som dominerer på bolighus. Når det gjelder driftshusene både innen sjøbruket og jordbruket, er bildet annerledes. Her hadde flere hus gjerne to eller flere vegger med stående kledning, men dette er skiftet ut med flat liggende kledning. Denne type liggende kledning erstatter også et eldre kraftigere panel på flere bolighus i kommunen.

Ny veranda eller platting er en av de mest vanlige endringene på bolighus. Trønderlånene får gjerne den nye verandaen for endeveggen av huset, eller på tunsida, sjeldnere på hagesida. I Vega er dette ennå et sjeldent trekk, men både plattinger og veranda forekommer. Det er vanligere i Flora, både på kort- og langside. På grunn av det hellende terrenget hviler verandaen her ofte på høye stolper, og er særlig synlig.

Ved eksteriørendringer er typiske trekk fra funktisperioden på markert retur. Det gjelder særlig de små bislagene med pulttak eller lufteverandaer, men også tre-fagsvinduene fra 1950-tallet. Det er en økende trend i senere tid til at disse og senere husmorvinduer og panoramavinduer erstattes av to-fagsvinduer med sprosser. Gjerne med dekor inspirert av sveitserstil. Men siden undersøkelsesperioden strekker seg over så mange år, er det også rikelig med eksempler på det motsatte, særlig i Melhus. Dette er trekk som også går igjen i Flora og Vega, men ikke så fremtredende. Men da dette dreier seg om langt yngre registreringer, er denne tendensen allerede tilstede i undersøkelsesmaterialet.

Enkelte endringer har karakter av "tilbakeført stilpreg". Det gjelder innslaget av torvtak på visse typer hus, tofagsvinduer med ruter og sveitserdekor på vinduer og bislag. Mange nye bislag i Trøndelag er klare kopier av gamle, men ellers har vi ikke kunnet gå nærmere inn på hvor antikvarisk dokumentert de ulike formene for "tilbakeføring" har vært. Innslag av nye torvtak og sveitsergerikter, og utskifting av husmorvinduer til nye med småruter, forekommer også i de to kystkommunene. I de fleste tilfelle dreier det seg ikke om direkte kopier,

En annen vanlig fasadeendring er at hus som tidligere ble brukt til erverv (butikker, verksteder), bygges om til rene boliger. Om endringen ikke innebærer arealutvidelse, vil den kun vises som endringstype C (liten endring) i undersøkelsen, men kan innebære en ikke uvesentlig karakterendring. Gjennomgangen av de fire MOV-kommunene for 2003 fanger i mindre grad opp dette. Overgangen fra erverv til bolig ligger noen år bak i tid i Viosen i Snåsa, og bebyggelsen hadde fått et eksteriør i samsvar med dette ved SEFRAK-registreringen. I Florø er mange av de registrerte butikkene fortsatt i tilnærmet opprinnelige bruk.

Tap av karakteristiske elementer i tradisjonell byggeskikk

Ved tap av eldre hustyper er det ikke til å unngå at karakteristiske trekk ved lokal byggeskikk berøres. Elementer som peker seg ut som særlig sårbare i 2003-kommunene er vestlandets grindkonstruksjon. Alle tap av grindabygde hus i vestlandskommunen Flora er innhogg i en byggeskikk som ikke lenger fornyes, noe som fører til at bestanden svekkes. Grindkonstruksjonen finnes i alle former for uthus – naust, driftsbygninger og mindre uthus som nettopp har høye tapsandeler.

Steinfjøsene i Snåsa har vist seg mindre sårbare for tap, men er ofte endret for å tilpasses moderne bruk. Vega har også en del steinfjøs, noen er i bruk innen jordbruket, men ikke alle er i opprinnelig bruk. Det har bare vært ett tap innen denne gruppen, og de gjenstående er i relativt god stand, og dels i opprinnelig bruk. Det er også flere eksempler på enhetslåver med steinfjøs i Flora. Her er det noen flere tap i forhold til Vega, og relativt mange er i dårlig stand.

Vega skiller seg ut med flere utkjellere, her oppbevarte man ikke bare grønnsaker, men også syltetøy og andre matvarer. Noen av disse er forseggjorte med steinvegg over bakken med inngangsdør. Flere jordkjellere har gått tapt, og dårlig tilstand truer de fleste gjenstående.

Årsak til tap og forfall

Det er variasjon mellom kommunene i hvordan tapsårsakene fordeler seg. Det er likevel klart at den viktigste årsaken til forfall og tap er at hus ikke lenger er i bruk. Det er derfor særlig hus tilknyttet det gamle jordbruket som har gått tapt. Forfall som direkte årsak til tap kan knyttes til 65 % av de samlede tapene i 2003 – færrest i Melhus (34 %) og flest i Vega og Snåsa (72 %). Dernest kommer riving for oppføring av ny bygning eller annen ny arealbruk, som ligger til grunn for 31 % av tapene. Samlet – ytterpunktene er Melhus med størst andel (38 %) og Vega med minst (8 %). Melhus skiller seg ut med større andel tapte på grunn av nybygg/ny arealbruk enn på grunn av forfall. Flora har også en stor andel tap som skyldes ny arealbruk (30 %), men ikke større enn de forfallsrelaterte (52 %).

Det er som forventet at de to vekstkommunene Flora og Melhus har mange tap på grunn av ny arealbruk. Undersøkelsen viser også at flere av tapene har kommet i områder med tettbebyggelse eller i områder nær disse. For Snåsa og Vega, de to kommunene med negativ befolkningsutvikling, er det snarere tvert om. Men selv om flere av tapene i Melhus kan knyttes til større utbyggingsprosjekter, er det bygging av nye hus på aktive gårdsbruk som er årsak til de fleste. Utbyggingen på gårdsbrukene gjelder både fornyelse av driftsbygninger og fornyelse av boligmassen i tunet. Det er mulig det siste

kan ses i sammenheng med et generelt press på boligmarkedet i sentrale områder. Men det kan også være andre årsaker til at eldre hus på gårdsbruk i sentralt beliggende og aktive jordbruksbygder har vært ekstra utsatt. Også Snåsa har eksempler som understøtter denne trenden. For Flora er bildet noe annerledes, også her kan tap knyttes til utbyggingsprosjekter, men flere tap skyldes forfall i de mer spredtbygde områdene.

Samlet skyldes 4 % av tapene i 2003 ufrivillig brann/naturkatastrofe. Her skiller Vega seg ut med en relativt stor gruppe som er gått tapt på grunn av storm – 12 %.

Flytting står samlet for 4 % av tapene i 2003. Det er flest flytta hus i Melhus (5–6 %). Det er særlig stabbur som tas ned for flytting. Formålet med flyttingen veksler, men det er en liten overvekt av hus som er tenkt gjenbrukt som fritidsbebyggelse. Flytting involverer imidlertid flere av de tapte husene ved at de er tatt hand om for gjenoppsetting et annet sted, selv om andre årsaker er de primære til at de er borte. Dette er særlig aktuelt i Melhus og Snåsa. Undersøkelsen har få opplysninger om flytting i Vega siden registreringen, men grunnlagsmaterialet gir mye informasjon om eldre flyttetradisjoner. Mange hus i Vega skal komme fra det mer skogrike Velfjorden, men det er mulig dette også kan knyttes til en form for ferdighusproduksjon.

De fleste hus blir revet som følge av private beslutninger. Offentlige vedtak har liten andel som direkte tapsårsak. Vegutbygging kan spores som direkte tapsårsak, men det dreier seg om få hus. Tar man med indirekte virkninger for utbyggingsmønster m.m. kan andelen bli større, det gjelder særlig utbyggingskommunene Flora og Melhus. Utbyggingen av stamvegnettet truer hus i Flora.

Eldre bymiljøer, tettsteder, industristeder

Alle kommunene har eldre tettstedsmiljøer som inngår i MOV-undersøkelsen. De mest markante er naturlig nok byen Florø i Flora og bygdebyen Viosen i Snåsa. Viosen ble regulert til spesialområde bevaring samme år som det var SEFRAK-registrering der, og både tap og endringer ligger lavt.

I Florø derimot, har eldre hus vært noe mer utsatt for tap, og tapsprosenten ligger noe over gjennomsnittet. I tillegg har også husene blitt endret, men dette dreier seg ofte om små endringer som skift av takbelegg og vinduer. De store handelsgårdene er lite endret, det er de mindre bolighusene som også her har blitt utvidet. For Florø sentrum var det utarbeidet egen kommunedelplan som ble vedtatt i 1998. Et uttalt mål i delplanen er: "Ein legg spesiell vekt på å verne trehusbyen Florø slik den kjem til uttrykk i ytre Strandgata, langs hamna, i deler av Markegata og i Hans Bloms gata."

Tettstedene i Melhus har bakgrunn i stasjonsbyene fra 1800-tallet, og her er bildet blandet. De som fortsatt er aktive sentre har lite eldre bebyggelse bevart, men den mest intakte har mistet betydning som knutepunkt.

Felles for kommunene er at de nye knutepunktene er knyttet til vegrafikk og vegutbygging, og bort fra havn og jernbane. Tendensen er også sporbar i Flora, men i mindre grad, siden det kun er hurtigbåt og ferjeforbindelser til de bebodde øyene.

Vega skiller seg noe ut da hele kommunen består av øyer. Båt og ferje er fremdeles de viktigste forbindelsene når det gjelder omverdenen. Men på selve Vegaøya har bilen overtatt som det viktigste kommunikasjonsmidlet, og bygdesentret Gladstad har ikke offentlig båtforbindelse. De gamle bryggemiljøene, særlig på nordsida av Vegaøya som tidligere hadde funksjon som fiskemottak og innen handel, brukes innen i fritids- og turistnæringen og har ikke tap, og få endringer. Her er noen brygger tilbakeført med hensyn til tidligere trekk som bl.a. vinsjhus mot sjøsida. Spredt over hele kommunen står det tilbake lignende, om mindre, miljøer som mer eller mindre har gått over til feriefunksjoner.

Bestanden av kulturminner som dokumenterer den eldre industrien i Flora er meget liten. Det meste var gått tapt før SEFRAK-registreringen. De registrerte gjenspeiler en blanding av industri og håndverk – ei sjøbu i Eikefjorden som viser til den gamle tønneproduksjonen og noen få spredte sjøbuer/saltebuer i Florø og langs kysten. Blant disse er det lite tap i undersøkelsesperioden, men det er, som det går fram av ovenstående, en sårbar gruppe fordi bestanden i utgangspunktet er desimert.

Tap av driftsbygninger i jordbruk, industri og andre næringer, sammen med høye tap av diverse småhus for spesielle funksjoner, er tap som i særlig grad går ut over dokumentasjonen av funksjoner, virksomheter og sammenhenger.

Samfunnsutviklingen

Kommunene er forskjellige både når det gjelder geografi og samfunnsutvikling, men alle er merket av endringer i nærings- og bosettingsmønster i løpet av undersøkelsesperioden. Vega og Snåsa har hatt nedgang i folketallet, mens Melhus og Florø har hatt en markert vekst. Med unntak for Snåsa har det vært store folkeforflytninger innen kommunene – fra utkantene mot sentrum. I Vega kommune er øyværene fraflytta. I Flora har veksten i bosetting og næring først og fremst kommet på Brandsøya rundt Florø by. I Melhus gjelder det områdene som ligger nærmest Trondheim. Resultatet av MOV-undersøkelsen viser forskjeller innen kommunen som klart henger sammen med utbyggingsmønsteret, dvs. at vekst og tettstedspress har fått konsekvenser for kulturminnebestanden.

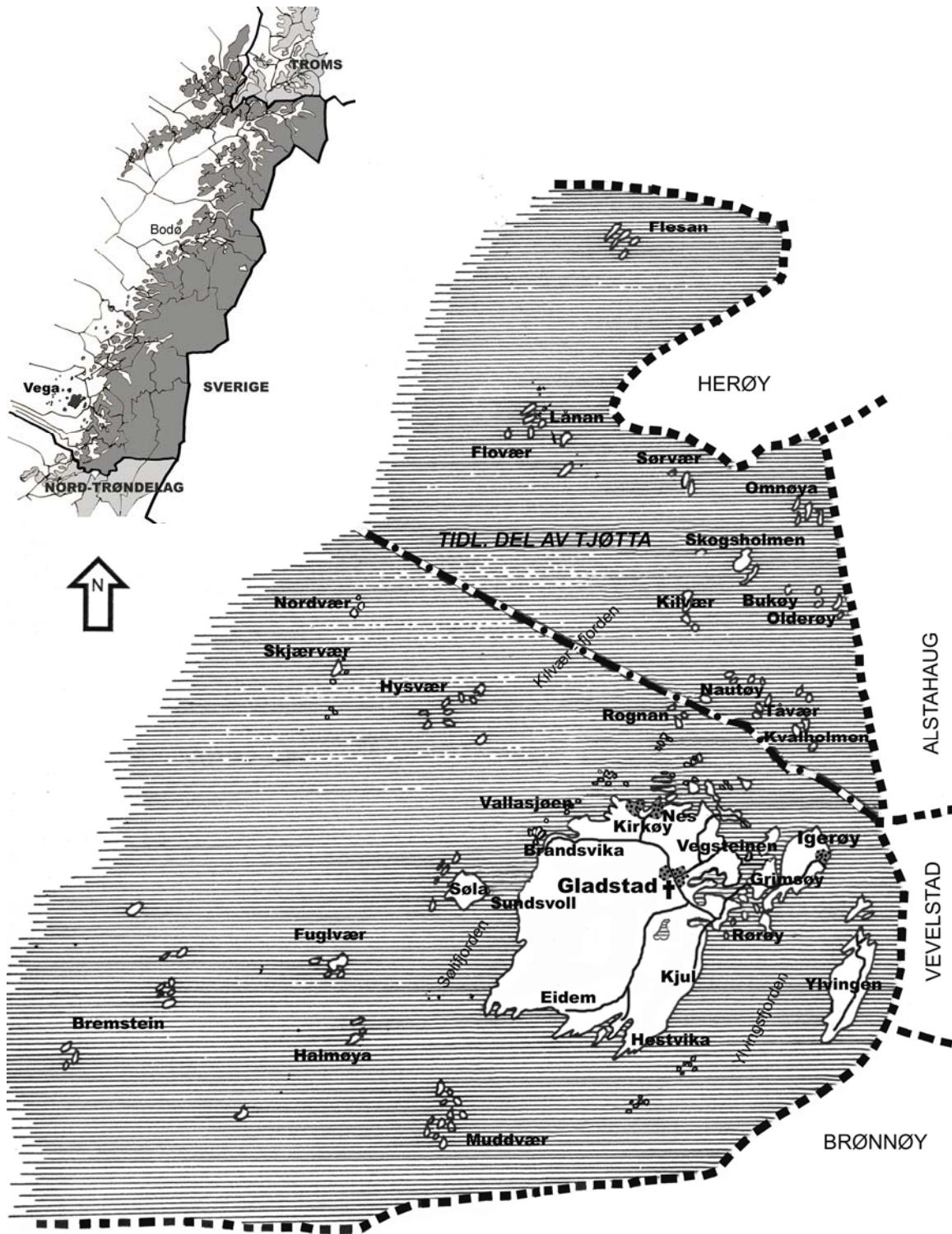
De fleste bygningene vi undersøker har tilknytning til jordbruket, og strukturendringene i jordbruket i andre halvdel av 1900-tallet har hatt stor betydning for utviklingen i bestanden. I alle kommunene har antall driftsenheter i jordbruket gått ned. Det er først og fremst de små og middelsstore driftsenhetene som forsvinner, mens de større enhetene blir flere. Det samlede jordbruksarealet er opprettholdt eller har økt. Antall sysselsatte i primærnæringene har gått tilbake, mens antall sysselsatte i service- og tjenesteytende næringer har vokst. Gårdstun har i vekslende grad gått over til å bli boligeiendommer, feriesteder eller de er lagt øde. I Vega og på øyene i Flora er trenden til å holde eldre hus, på gårdstun og i sjøbruksmiljø, ved like som feriesteder mest tydelig – noe som innebærer mindre endringer. I aktive jordbruksgrunder blir eldre jordbrukshus i større grad revet eller bygd om.

Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy

Snåsa kommune har i undersøkelsesperioden ikke hatt originalmaterialet for SEFRAK, eller kopier. Melhus har hatt kopisett av skjemaene, men de har ikke blitt brukt systematisk. Ingen av trønderkommunene har hatt papirkopi av kartene eller tilgang til kartene digitalt. Ved rivesøknader blir GAB som regel undersøkt, men man baserer seg også på lokalkunnskap. Ved melding om endring blir registeret lite brukt. Det samme gjaldt for Flora kommune. Vega hadde kopisett av skjemaer og kart, og et ekstra kopisett av bildene, men også her baserte man seg mest på lokalkunnskapen.

2 Innledning

2.1 Kart over Vega

2.2 Historikk og beskrivelse

2.2.1 Geografi og topografi

Vega ligger sørvest i Nordland fylke nordvest for Brønnøysund. Kommunen ligger på flere øyer - hovedøya Vega, Ylvingen, Igerøy og ei rekke mindre øyer, holmer og skjær. Den fikk sin nåværende utstrekning i 1965 og 1971. I 1965 ble øygruppene i nord, Skogsholmen krets, overført fra tidligere Tjøtta kommune. I 1971 ble øygruppen Skålvær overført fra Vega til Alstahaug kommune.

Øyene er flate, men sør og øst på Vegaøya og på Smøla er det fjellpartier. Nord og øst for dette strekker et myrlandskap seg. Havavleiringene som består av fjæresand og leire ble dekket av myr da landet hevet seg, noe som har gitt et godt grunnlag for oppdyrking. Den dyrkbare jorda ligger særlig på Vegaøya, men også på Ylvingen. Vega har lite skog, og på 1950-tallet tok en organisert skogreisning til, og etter 1960 ble særlig sitkagran plantet ut.

De andre øyene i kommunen består av 17 øyvær med sjøområder. De ligger på strandflaten, og steg seinere opp over havet enn Vegaøya. Her har fiske og edderdunproduksjon vært de viktigste næringene. Jordbruket var heller begrenset, beregnet på eget forbruk, og knapt det.

2.2.2 Bosetting og hovedtrekk i befolkningsutviklingen

Den eldste steinalderbosettingen på Vegaøya er trolig rundt 10 000 år gammel, og spor etter denne finnes flere steder – på boplasser, i nettet av fangstplasser rundt øya og i rike funn av redskaper og flint. Etter hvert som landet hevet seg, og strandflaten ble større, ble husdyrhold og noe seinere jordbruk, viktige næringer i tillegg til fiske og fangst.

Bosettingen har vært spredt, de fleste bodde på Vegaøya, men alt fra seinmiddelalderen skal noen av øyværene ha vært befolket. I katolsk tid lå både kirka og prestegården nord på hovedøya, på Kirkøy og Nes. Etter reformasjonen ble Vega kirka og prestegård flytta til Gladstad, noe lenger sør og inne i landet, med tilgang til sjøen ved Kolstadsjøen.

I dag bor de fleste i eller rundt kommunesentret Gladstad og på nordkysten av Vegaøya, knyttet til havnene. Det er også bosetting og noe industri på Igerøya som har broforbindelse med Vega og ferjeforbindelse til Brønnøysund, og på øya Ylvingen hvor det drives et aktivt jordbruk. De mindre øyene hvor fisket var det viktigste, ble gradvis fraflytta i takt med strukturrasjonaliseringen i fiskeriene, og da skolene ble nedlagte på Hysvær og Skogsholmen dro de siste. I dag er det meste av bebyggelsen på Vegaøyan i bruk til ferieformål.

I januar 2003 hadde Vega 1391 innbyggere. Kommunen har et areal på 159 km², og en befolkningstetthet pr. km² på 8,7 personer. Det dyrka arealet utgjør 15 602 dekar (1999). Folketallet har fra begynnelsen av 1900-tallet gradvis gått ned. Fra SEFRAK-registreringen begynte i 1988 til 2003 har folketallet gått tilbake med 189 personer (13,5 %). Tilbakegangen skyldes både fraflytting og fødselsunderskudd.

I 2001 bodde 72,6 % av befolkningen i bolig bygd etter 1961. Det er noe høyere enn for Nordland fylke der tilsvarende tall er 71 %, på landsbasis er det 70 %.

2.2.3 Kommunikasjoner

Det meste av den gamle bebyggelsen lå til sjøen. Fra gammelt var sjøen kommunikasjonsåren, og båt var det viktigste framkomstmidlet, ikke bare med omverden, men også innad i kommunen og mellom grendene. Rundt 1900 var det på Vegaøya likevel bygd ut et vegnett på 18 km, og på Ylvingen førte en kort gårdsvei fra kysten til og mellom Ylvinggårdene. I tillegg var det andre mer eller mindre

farbare veier. I løpet av 1900-tallet kom mer moderne rutegående båter som førte til bedre og raskere forbindelser.

I dag har bilen overtatt som det viktigste framkomstmidlet på hovedøya. I 2003 binder et godt utbygd vegnett på ca. 100 km de forskjellige delene av hovedøya og Igerøy sammen.

Fra Igerøy går bilferje til ferjestedet Horn ved Brønnøysund via Ylvingen. Det er også forbindelse mellom Rørøy og Brønnøysund flere ganger pr. dag med hurtigbåt, og fra Kirkøy er det daglig hurtigbåtforbindelse med Sandnessjøen.

2.2.4 Næringsgrunnlag

I mange århundre har fiske og fiske kombinert med jordbruk, vært den viktigste næringsvegen i området som i dag er Vega kommune. I perioder var 70 %–80 % av den mannlige befolkning borte på fiske, mens gården ble drevet av kvinner med hjelp av eldre og barn. Et viktig produkt fra Vega var ederdun. Denne produksjonen er spesielt knyttet til øyene, og til sammen har 15 slike øyer eller øyvær siden 1700-1800-tallet vært fredlyst som egg- og dunvær.

Et viktig ledd var handelsmennene som sørget for at fisk og ederdun ble solgt og eksportert. De gamle handelsstedene var Rørøy, Vegstein og Sundsvoll, og etter at handelen ble frigitt i 1870 ble handelsstedet på Kirkøy etablert. Mot slutten av 1800-tallet var det sju handelssteder i Vega kommune, men de eldste var fremdeles de viktigste.

Fra gammelt var det et stort innslag av husmenn i Vega, noe som kan skyldes kommunens sterke næringsmessige tilknytning til sjøen og fiskeriene. Det var flere strandsittere, de bodde i nærheten av handelsstedene og hadde sine arbeidsplasser der. I mellomkrigstida fikk de siste husmennene kjøpt seg fri fra husmannsplassene og dannet hovedtyngden i ei ny gruppe – småbrukerne.

Opptakten til endringen av det gamle næringsystemet begynte så vidt i mellomkrigstida, men det var på 1950-tallet de store strukturelle endringene i landbruks- og fiskeripolitikken satte inn. Det ble etter hvert vanskelig å drive et kombinasjonsbruk basert på jordbruk og fiske, og det ble gitt pengestøtte til de som flytta fra øyværene. Flere reiste ut, og for de som var tilbake ble endringene store. Fiskeriene gikk inn i en vanskelig periode, og i 1967 var yrkeskombinasjonen jordbruk-fiske redusert til 24 % av de yrkesaktive.

I denne perioden ble jordbruket stadig viktigere på hovedøya, fiskerbonden ble redusert og antall fiskere gikk tilbake. Da SEFRAK-registreringen startet opp i løpet av i andre halvdel av 1980-tallet-åra var jordbruket den viktigste næringen – og Vegaøyan var nesten fraflytta.

Flere tun har overlevd som feriesteder, dette gjelder særlig ute på øyværene, men også på Vegaøya.

I 2003 er jordbruket den viktigste næringen, mens serviceyrkene og offentlig administrasjon har flest ansatte. Rundt 70 personer er ansatt i fiskerinæringen, nærmere 40 personer har fiske som eneyrke. Ederdunproduksjonen holdes fremdeles i hevd på Vegaøyan. I dag beites en del av øyene med sau, utgangersau som går ute hele året.

I 2003 fordelte de sysselsatte seg på sektoren offentlig forvaltning med ca. 44 %, og på privat sektor og offentlige foretak med 56 %. Ca. 30 % av de sysselsatte arbeidet i primærnæringen, 4 % i sekundær og 66 % innen tertiær.

1815-0103-002, 007, 008, 009, 011, 012. Rørøy handelssted ble etablert i andre halvdel av 1700-tallet og nedlagt i 1995, da butikken som representerte den siste virksomheten på stedet opphørte. Til tross for at flere hus har blitt borte, er viktige sentrale hus som storbrygga, butikken og våningshuset fra 1867 bevart, det samme er det eldste våningshuset som var tingsted og postgård, drengestua, den store steinfjøsen og potetkjelleren. I kulturminneåret 1997 ble Rørøygården utpekt som kommunalt kulturminnested. Til venstre modell av handelsstedet slik det sto tidligere, med flere hus som nå er borte (laget av Tore Skjevling).

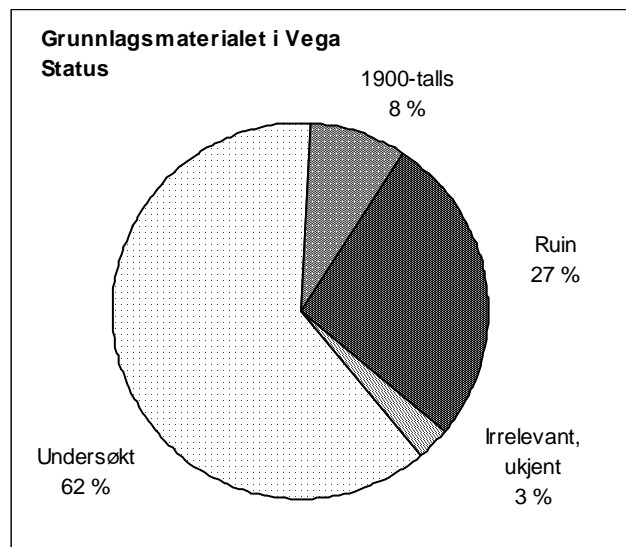

Ehus på Lånan. De beste dunværa lå lengst ut mot havet. Bildet viser e-baner, en type e-hus som har preg av hus med saltak. De eldste ehusa er trolig de som ble bygd i stein. Ehusa er ikke registrert i SEFRAK. I bakgrunnen Flovær hvor det i 2003 også var ederdunproduksjon. Gårdene på Flovær og Lånan holdt ved århundreskiftet 1800/1900 rundt 800 rugende ærfugl hver, og tallet var trolig større siste halvdel av 1800-tallet.

2.3 Grunnlagsmaterialet for MOV-undersøkelsen i Vega

2.3.1 Antall undersøkte hus

Registrerte objekter 1988–92	Objekter datert til 1900-tallet	Ruin	Irrelevant/Ukjent	Undersøkte bygninger 2000
706	58	191	19	438

Det totale antall registrerte objekter i perioden 1988–1992 er 706. Av disse ligger 438 hus til grunn for MOV-undersøkelsen i Vega. Da er hus datert til 1900-tallet, objekter som ble registrert som ruiner etter hus, andre typer minner og andre registreringer som faller utenfor undersøkelsen av ulike årsaker, trukket fra.

2.3.2 Registreringstidspunkt

SEFRAK-registreringen foregikk over fire år fra 1988 til 1992, med et opphold i 1990. Den begynte på den nordlige delen av Vegaøya og fortsatte sørover. Det siste registreringsåret ble øya Ylvingen og Vegaøyane registrert.

2.3.3 Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Vega

Selv om registreringen i hovedsak har vært gjennomført med 1900 som øvre grense, er ca. 8 % likevel datert til 1900-tallet. Disse objektene er geografisk spredt, det er ingen "spesielle" 1900-tallsmiljøer som er tatt med. Det ble registrert få andre minner enn hus, men en god del ruiner. Miljøskjemaet har vært brukt noen få ganger. Det ble til sammen registrert 786 objekter. Landsgjennomsnittet pr. kommune er ca. 800.

Registreringen har en noe ujevn kvalitet. De bærer stedvis inntrykk av at det har vært vanskelig å få opplysninger, det gjelder naturlig nok særlig feriestedene. Men på mesteparten av skjemaene er opplysningene på skjemaene fylt ut, og bilde kvaliteten er god. Men på papirkopiene som ble brukt ved feltarbeidet var noen av fotoene blitt så mørke, at det vanskeliggjorde undersøkelsen av endring. For den videre bruk av dataene i MOV-analysen er det gjort noen få endringer i valg av koder for sosial miljøsammenheng og opprinnelig funksjon.

Forholdsvis mange objekter har ukjent byggeår. Det har også vært problemer med koding av sosial miljøsammenheng. De fleste arbeidsføre menn må betegnes som fiskerbønder til langt ut på 1900-tallet, men det er ingen kode for dette i SEFRAK, og registrator har som oftest bestemt seg for bonde eller ukjent, med fiskerbonde i merknad

Under feltarbeidet i 2003 kom det med noen få unntak ikke fram åpenbare hull i tilfanget, trolig har de fleste hus fra før 1900 kommet med. Men det ble av lokalkjente påpekt at på et par av de mindre øyene sto det gamle hus som ikke var kommet med, bla. på Bukkholmen nord i kommunen i Skogsholmen krets, og på Hysværøyene nærmere Vegaøya.

2.3.4 Registreringskretser

Kretsinnndelingen i Vega er organisert etter de samme grunnkretser som Statistisk sentralbyrå (SSB) brukte i folketellingen i 1980. Disse tar utgangspunkt i befolkningstetthet. Det er 11 grunnkretser i Vega, og det ble registrert hus i alle. Bare 0106 Gladstad er definert som tettstedskrets.

Kretsene er brukt som utgangspunkt for å belyse eventuelle geografiske variasjoner i tap og endring i den SEFRAK-registrerte bebyggelsen. SSB har ingen delområde-inndeling for Vega. Vi har valgt å se på forskjeller mellom Vegaøya med Ylvingen i forhold til øyværene (Vegaøyen), og mellom tettbygde og spredtbygde områder, dvs Gladstad-kretsen i forhold til resten av kommunen.

2.3.5 Geografiske områder i Vega:

Vegaøya med Ylvingen

består av hovedøya og den neststørste øya Ylvingen. I dette området inngår også den lille øya Søla som ligger nær Vegaøya, da registreringene på denne inngår i krets 0109 på hovedøya. Veksten i kommunen har særlig vært konsentrert til Vegaøya. Her ligger kommunesentret Gladstad med kommunal administrasjon, kirke og skole. Folketallet i kommunen og i delområde Vegaøya med Ylvingen har totalt gått ned i undersøkelsestiden, også i tettstedskretsen som omfatter Gladstadorrådet. På Søla er det ingen fastboende, og den gjenstående bebyggelsen brukes til ferieformål.

Vegaøyen

består av 17 øyvær, dvs. øyer eller grupper av øyer hvor det drives eller har vært drevet fiske, jordbruk og egg- og dunvær. Øyværene ble gradvis fraflytta i etterkrigstida, og ved folketellingen i 2001 bodde seks personer fast her ute. I 2003 var folketallet sunket til to fastboende på Omnøy. I de seinere åra har stadig mer av bebyggelsen blitt tatt i bruk til ferieformål, og i sommerhalvåret har 150 – 200 personer tilhold ute på øyene.

Vegaøyen samsvarer nesten helt med Verdensarvområdet. Verdensarvområdet er noe større, da det i tillegg omfatter den sørlige kuperte og ubebodde delen av Vegaøya og Søla.

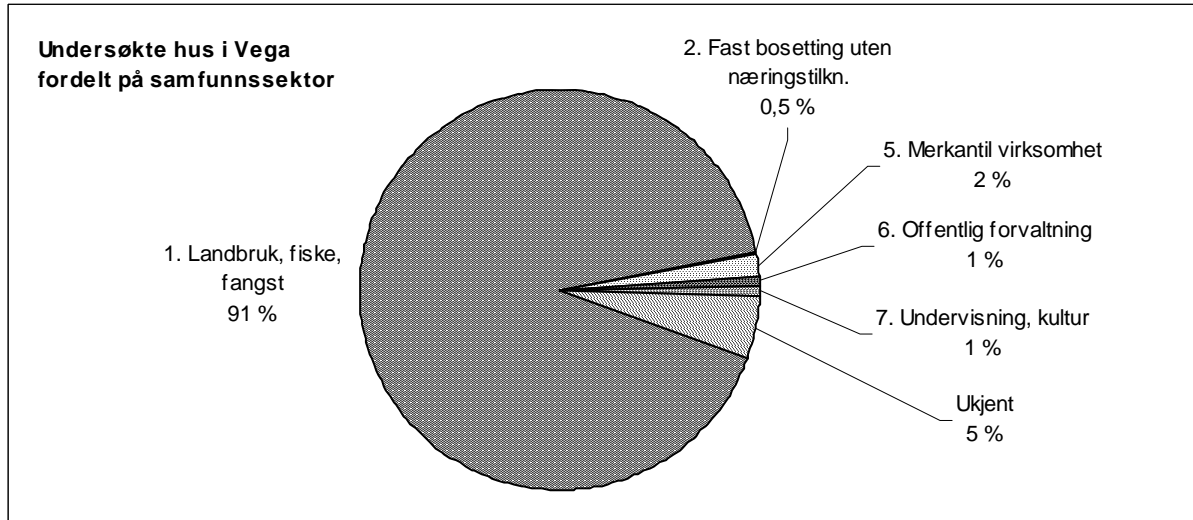
I Vega er 33 bygninger fredet, de ligger på øyene Skjærvær og Bremstein lengst vest i kommunen.

2.3.6 Tettbygd/spredtbygd

Vega er en spredtbygd kommune. Ved folketellingen i 1980 og 2001 var det ingen husklynger i kommunen som tilfredsstilte kravene til definisjon av tettsted. Vi har her valgt å se på forskjeller mellom Gladstadorrådet (krets 0106) og resten av kommunen. Ved folketellingene i 1980 og i 1990 og 2001 ble denne kretsen (106) definert som tettbygde strøk kommunen.

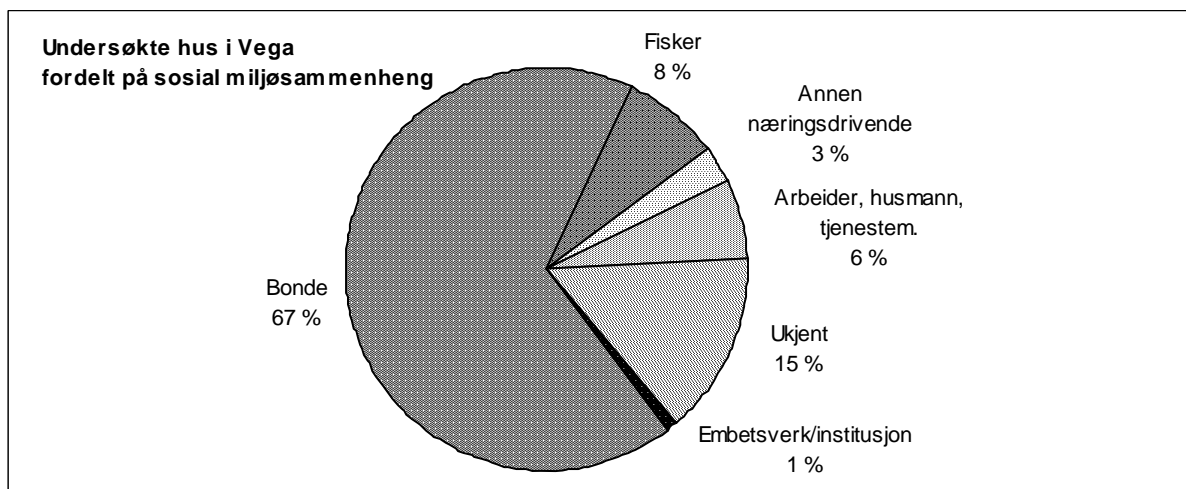
2.4 Egenskaper ved undersøkte hus i Vega

2.4.1 Samfunnssektor

I det undersøkte Vega-materialet er det registrert hus knyttet til fem av SEFRAKs ni samfunnssektorer. Landbruk og fiske er den største sektoren. De andre sektorene utgjør kun ca. 4,5 % av den undersøkte bygningsmassen. Det er sannsynlig at de fleste i gruppen "Ukjent" også hører til primærnæringen.

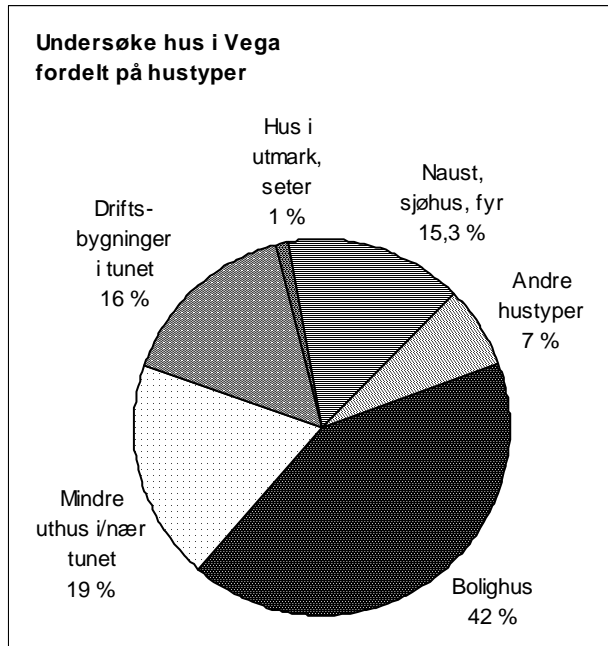
2.4.2 Sosial miljøsammenheng

Hus tilknyttet bonde, fisker og "Annen næringsdrivende" utgjør en bolk på ca. 78 %. Deretter følger arbeidere, husmenn og tjenestemenn, hvorav de fleste er husmenn. Det offentlige andel som i Vega består av prestegårdens bygninger er på bare 1 %.

I en kystkommune som Vega er det vanskelig å trekke klare grenser mellom bonde og fisker. SEFRAK-skjemaet har ingen egen rubrikk for "fiskerbonden" som ville vært en mer egnet betegnelse, og flere i segmentet "Ukjent" kan trolig betegnes som dette.

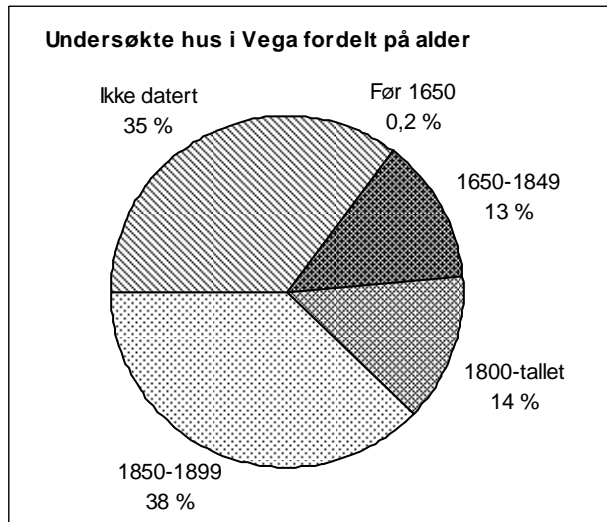
2.4.3 Bygningstyper

De undersøkte bygningene fordeler seg på 14 bygningstyper. Hus i tun og nær tunet dominerer med 336 hus, deretter følger naust og sjøhus med 67 hus.

Bolighus utgjør den største enkeltgruppen hus med 184 av de undersøkte. "Mindre uthus i/ved tunet" er ei stor sammensatt gruppe som består av sidebygninger, stabbur og ei blanding av andre hus, som vedskjul, smier og ikke minst jordkjellere, som det ble registrert mange av i Vega. Det er også karakteristisk for de eldre bygningsmiljøene at langt de fleste hus i gruppen "Driftsbygninger knyttet til tunet" er av typen *enhetslåve* med mange funksjoner samlet under ett tak. I gruppen naust, sjøhus (brygger) ble det registrert flest naust.

2.4.4 Alder

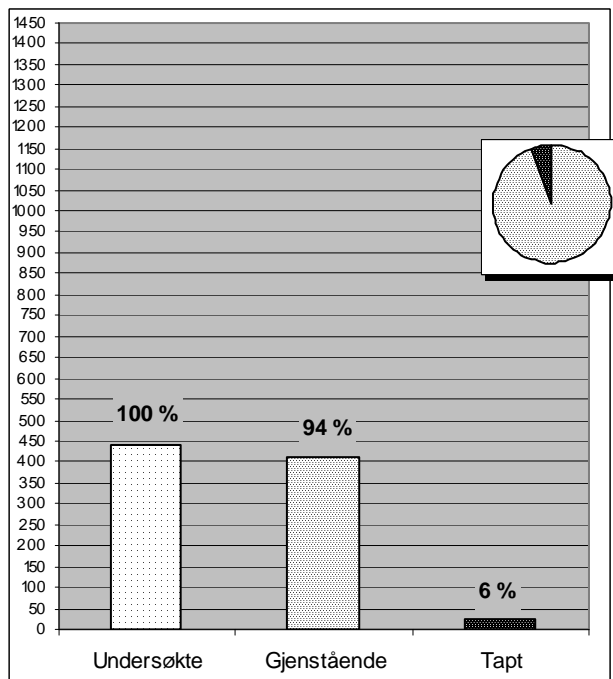
Diagrammet viser at flest hus er datert til perioden 1850–1899. Nesten like stor er bolken uten datering.

Andelen uten datering er stor i Vegamaterialet. Dette kan dels skyldes at flere hus er i bruk til ferieformål, eier var ikke tilstede, eller kunnskapen om huset var ukjent. Flytting av hus har også vært vanlig i Vega, og minnet om husets eldste historie har i flere tilfelle gått tapt.

3 Resultat

3.1 Tap

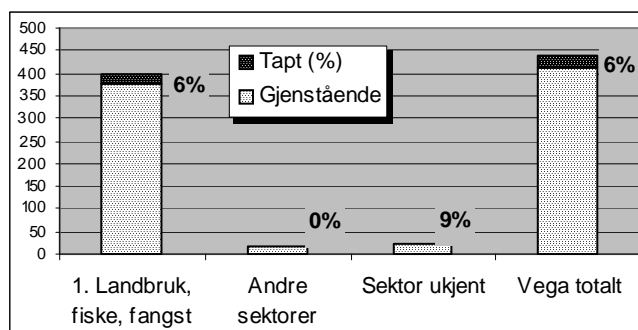
3.1.1 Tap – samlet oversikt

Av 438 undersøkte bygninger i Vega er 26 blitt borte siden registreringstidspunktet. Det vil si at 6 % av den undersøkte bygningsmassen fra før 1900 er borte.

412 bygninger – 94 %, står fortsatt.

3.1.2 Tap – samfunnssektor

Tapet slår ulikt ut for samfunnssektorene. Det er bare hus innen primærnæringen og "Sektor ukjent" som har gått tapt.

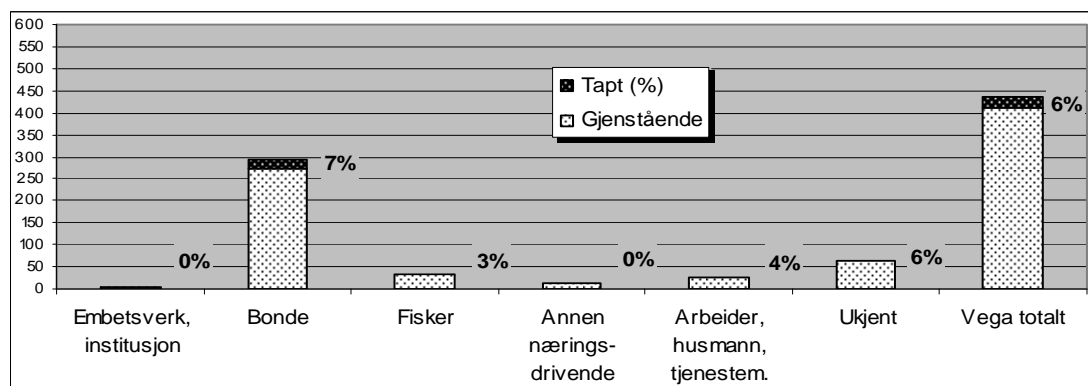

1815-109-011. Fiskerbondens bruk i Brandsvika. Bare våningshuset skal være bygd før 1900.

1815-102-018, 020. Fiskerbondens hus på Bø. Her ble det slutt med gårdsdriften i 1965, og stedet har blitt feriested. Husa er pusset opp, bl.a. har hovedbygningen igjen fått torv på taket. Driftsbygningen har steinfjøs, noe som fikk innpass i Vega på 1880-tallet.

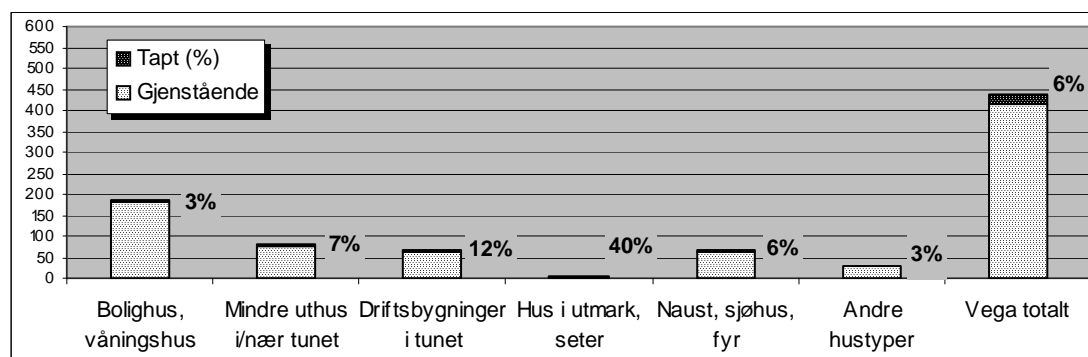
3.1.3 Tap – sosial miljøsammenheng

Det er registrert tap for fem sosiale grupper i Vega. Flest hus har gått tapt i gruppen "Bonde", og tapsandelen ligger noe over gjennomsnittet for kommunen. De andre gruppene har tapsandeler under gjennomsnittet. Tapsandelene for fiskere og arbeidere, husmenn er de laveste, men da dette i utgangspunktet er få hus, rammes her sårbare miljøer.

Gruppen "Ukjent" som utgjør den neststørste gruppen har den neststørste tapsandelen. Hus i gruppene "Embetsverk institusjon" og "Annen næringsdrivende" har ikke gått tapt.

3.1.4 Tap – bygningstyper

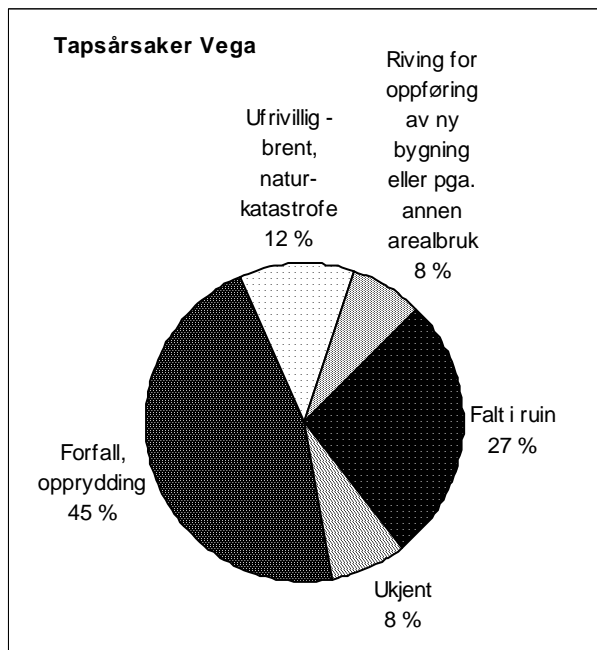
Det er stor forskjell på hvilke hustyper som er revet. Det gir seg størst utslag for hus som er knyttet til det tradisjonelle gårdstunet. Fire færre enhetslåver og fire færre av typene fjøs/stall/låve gir husgruppen "Driftsbygninger i tunet" en dobbel så stor tapsprosent som gjennomsnittet, og dobbel så stor tapsprosent som "Naust, sjøhus, fyr". "Mindre uthus i/nær tunet" har den neststørste tapsprosenten.

Overraskende er det at gruppen naust/sjøhus har en såpass lav tapsprosent i en kommune med Vegas beliggenhet og sterke tilknytning til fiskeriene, sett i forhold til jordbrukets. En viktig årsak er nok at dette er hustyper som lettere lar seg bruke i ferie, friluftsliv og turisme. I tillegg er dette utsatte hustyper som har blitt fornyet over tid.

Når tapet av eldre hustyper tilknyttet jordbruket er såpass stort, er det ikke overraskende å finne at det er så høyt som 40 % for utmarkshus, men dette dreier seg om i utgangspunktet meget få hus

Bare fem bolighus er borte. Siden dette er den største gruppen hus, gir det en lav tapsandel på 3 %.

3.1.5 Tapsårsaker

unnskyldning for å rive. Indirekte kan ekstreme værforhold være årsak til at hus faller i ruin på grunn av forfall.

Flytting

Det er ingen opplysninger om flytting av revne hus i Vega.

Dårlig teknisk tilstand er den viktigste direkte årsak til at hus går tapt. Hele 72 % av revne bygninger har denne tapsårsaken, uttrykt i rubrikkene forfall, opprydding og falt i ruin. Deretter følger sterk vind, tre bygninger skal ha blåst ned. To bygninger ble revet på grunn av annen arealbruk, og for to bygninger er tapsårsaken ukjent.

Offentlige vedtak, større arealinngrep for utbygging av boliger, næring eller veg, har ikke utfra materialet ført til riving av undersøkte bygninger.

De fleste rivinger er med andre ord et resultat av private beslutninger.

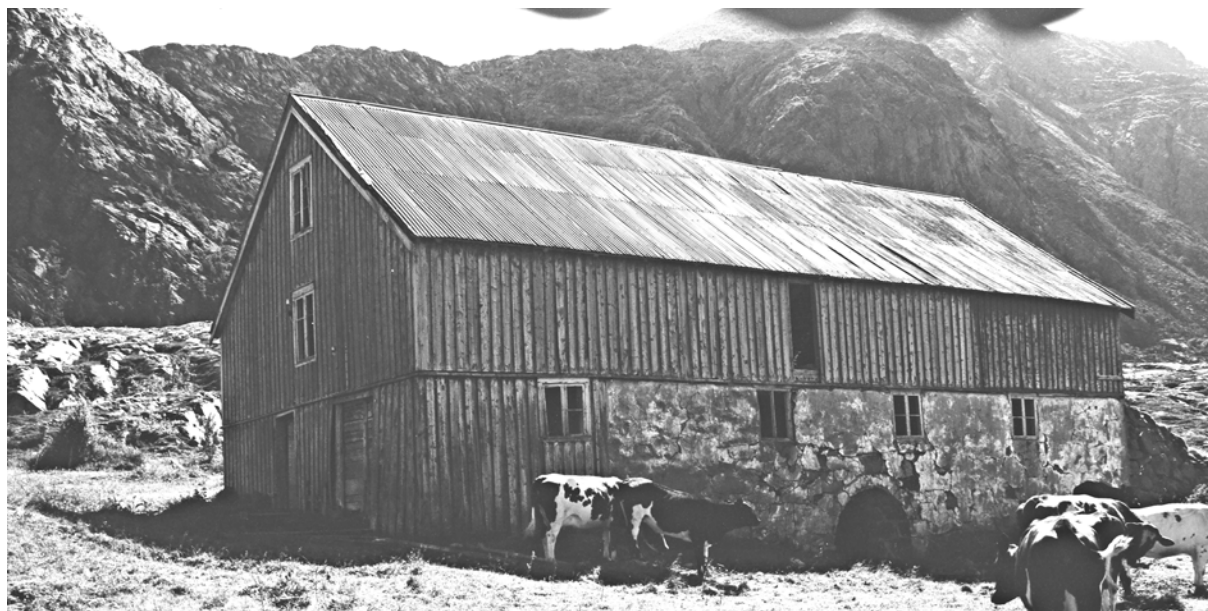
Oversikten over er grovmasket og årsaks-sammenhengene kan ofte være overlappende. Oppføring av nye hus på stedet eller ny arealbruk kan ha sammenheng med at huset som sto der var dårlig, eller det kan ha vært brukt som

1815-103-01. Våningshuset skal iflg. SEFRAK være bygd på 1780-tallet. Det var i god stand ved SEFRAK-registrering, men sto tomt, og har siden gått tapt i en brann. "Bolighus/våningshus" har den laveste tapsprosenten i Vegamaterialet.

1815-103-001. Gammelstua på et av Gulsvågbruka, var ikke i bruk ved SEFRAK-registreringen. Tilstanden var da begynt å bli dårlig, og den ble siden revet. Et nytt bolighus står på stedet. Den gamle driftsbygningen på bruket var for lengst revet.

1815-0109-001. Driftsbygning på handelsstedet Sundsvoll. Fjøsene er her murt opp av naturstein, med stor møkkakjeller under, mens stallen i nordenden var av tømmer. Driftsbygningen ble bygd i 1896, og skal ha vært den første bygning i Vega som fikk bølgeblikk på taket. Driftsbygningen var i dårlig stand og ikke i bruk ved SEFRAK-registreringen – i 2003 er den revet, men fjøsmuren står igjen.

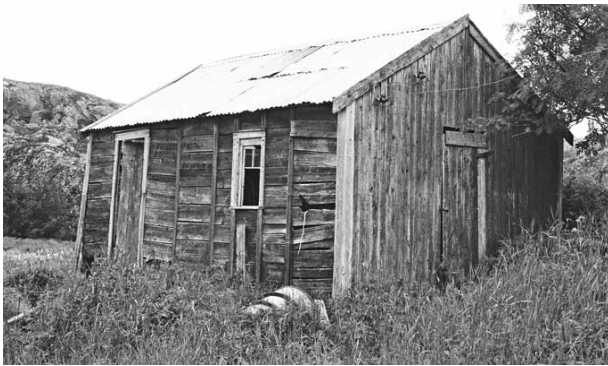
1815-0109-119. Driftsbygningen på et av Viksåsbruka var i bruk som lager ved SEFRAK-registreringen. I 2003 er den borte – tatt av stormen.

1815-0103-035. Fjøset sto på en husmannsplass under Rørøygodset, og skal ha vært svært gammelt. Det var ikke stort, og hadde plass for ei ku og et par sauer. Det hadde stått tomt lenge ved SEFRAK-registreringen, i 2003 er det borte. Den lille husmannstua var for lengst borte.

1815-108-091. Sommerfjøs på Grøtland. Det var ikke i bruk ved SEFRAK-registreringen, og har siden falt sammen. Det var få sommerfjøs som sto tilbake ved registreringen, og nesten alle er borte i 2003.

1815-109-052. Uthuset på Sjøla ble tatt av vinden ei stormnatt. Det var bygd av rekved som ble funnet på stranda, særlig vedkasser. Da huset ble satt opp reiste man stendere, og mellom disse ble kassefjelene kilt inn.

1815-104-008 Naustet sto i ei naustgruppe ved Vikasjøen – i 2003 er det borte.

1815-104-017, 018. Nedlagt bruk hvor fjøsen, potetkjelleren og muren etter bolighuset står tilbake. Storfe på beite bruker fjøsen som "krypinn".

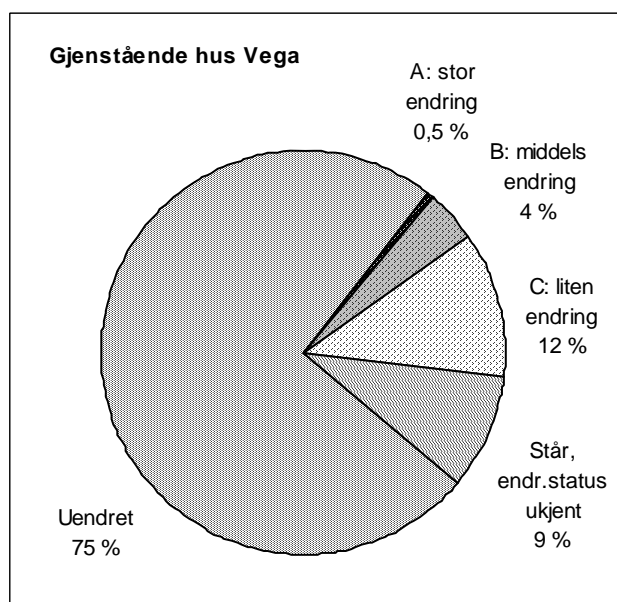
3.2 Endringer av gjenstående bygninger

Grunnlaget for undersøkelsen er de samme 412 gjenstående bygningene som det er gjort rede for i kapittel 3.1. I dette kapitlet gjøres det rede for hva som har skjedd med disse. Det må presiseres at endringer i denne undersøkelsen er knyttet til endring mellom SEFRAK-registreringen og kontrollregistreringen. Hus som ikke er endret i denne perioden kan ha gjennomgått flere endringer før SEFRAK-registreringen.

To forhold belyses:

- Endringer i form av tilbygg, påbygg, andre ombygginger
- Bygningenes tilstand/forfall

3.2.1 Endringer – samlet oversikt

67 SEFRAK-registrerte bygninger har blitt endret. Dette er et samletall for endringsgruppene A, B og C, og utgjør litt over 16 % av de gjenstående bygningene. De fleste endringer er av type C.

Ca. 75 % av bebyggelsen fra før 1900 i Vega står i store trekk slik den var ved registreringstidspunktet. Dette gjelder, som nevnt i kapittel 1 ikke bygningenes autenticitet i detaljer. Fornyning av materialer til samme type som ved registreringstidspunktet er ikke registrert som endring her.

For 9 % av bygningene er endringsgraden ukjent, de fleste av disse var under utbedring/ombygging på tidspunktet for undersøkelsen eller ved registreringen. For andre har det vært vanskelig å bestemme

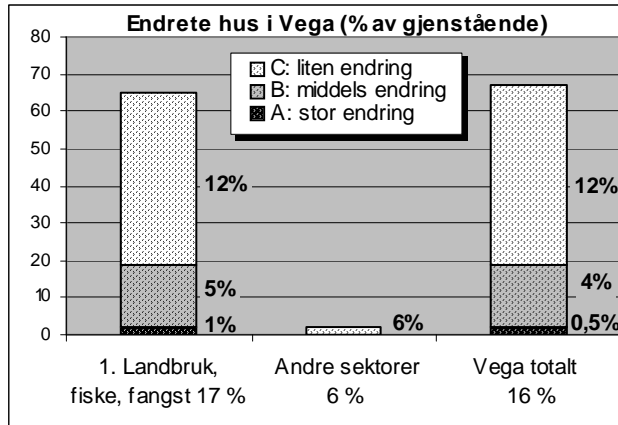
endringsgraden.

Endringsgrader

Sektordiagrammet gir en oversikt over fordelingen av ulike typer endringsgrader og belyser hvor omfattende endringene i den gamle bebyggelsen i Vega har vært.

Det er svært få hus som er så radikalt endret at opprinnelig volumkarakter er helt forandret (endringstype A), flere har vært gjenstand for ulike mindre grader tilbygg/påbygg (endringstype B). De aller fleste endringene dreier som utskifting av diverse ytre elementer (endringstype C), oftest som ledd i vedlikehold.

3.2.2 Endring – samfunnssektor

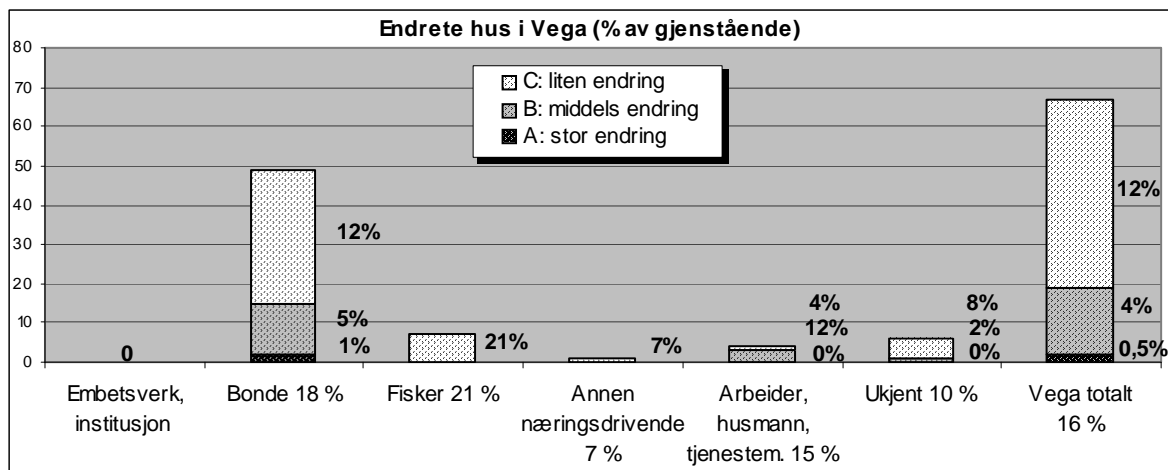
Hus knyttet til landbruk, fiske, fangst er mest endret. Utenom primærnæringen er bare to hus endret, ett innen merkantil virksomhet og ett innen sektor ukjent.

Prosentandelen endrete for "Landbruk, fiske, fangst" ligger 1 % over den totale prosentandelen for kommunen.

Ca. 9 % av de undersøkte SEFRAK-registrerte bygningene på Vega var under oppussing/endring ved MOV-undersøkelsen sommeren 2003. De inngår som "Står, endringsstatus ukjent" i undersøkelsen. Her representert ved et tidligere våningshus på Nes (1815-108-017), som var blitt feriehus i 2003. Driftsbygningen er ikke i bruk og forfaller.

3.2.3 Endring – sosial miljøssammenheng

Undersøkelsen viser at endringsforekomsten er ulikt fordelt mellom de sosiale gruppene, og at den slår sterkest ut for kategorien "Fisker", tett fulgt av kategorien "Bonde". De ligger begge over gjennomsnittet for kommunen, mens "Arbeider, husmann, tjenestemann" ligger like under gjennomsnittet. Det er bondens bygninger som har vært gjenstand for de mest omfattende endringene.

Selv om prosentandelen endrete samlet er høyest for fiskernes hus, godt over gjennomsnittet, er det ingen omfattende endringer i denne gruppen. Endringstype C gjelder ofte rent vedlikehold, og tallene reflekterer nok istandsettelse av hus til ferieformål.

Prosentandelen for kategorien "Andre næringsdrivende" er liten. Dette er butikken på Rørøy handelssted som er pusset opp.

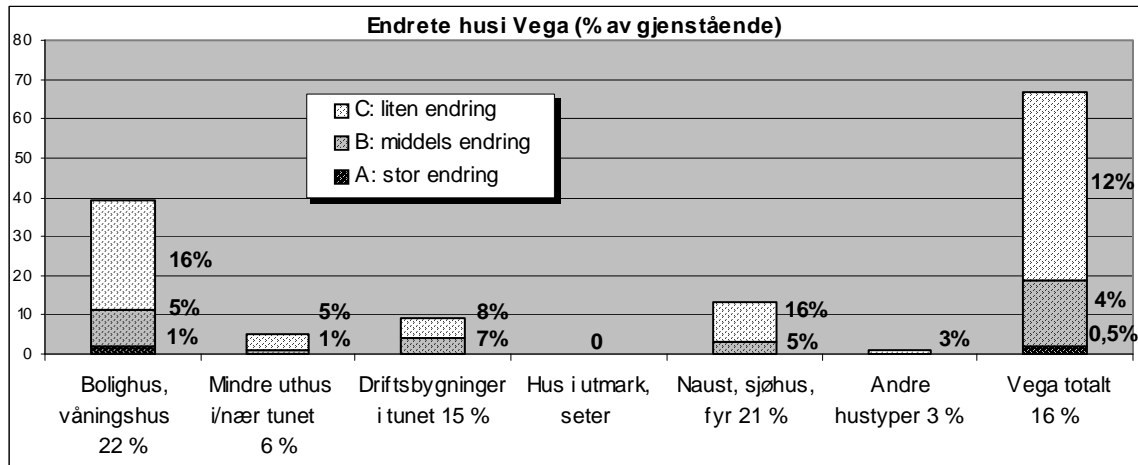
Det er ikke registrert noen endring av hus i kategorien "Embetsverk og institusjoner" etter at de ble registrert. Noe som samsvarer med undersøkelsene av endring og samfunnssektorer, som viste at ingen hus i miljøer knyttet til offentlige virksomheter var endret.

En generell antagelse om at småkårsfolks mindre hustyper er mer disponert for tilbygg for å oppnå dagens boligstandard, kan ikke dokumenteres i tidsperspektivet for undersøkelsen. Grunnen til at det ikke kan spores flere sterkere ombygginger, kan være at de viktigste tilbygg, påbygg og utbedringer m.m. har skjedd før registreringsperioden, samt at flere av de intakte husmannsplassene er i bruk som feriesteder, der behovet for tilbygg/påbygg ikke er så stort, og oppussingen ofte har vært nennsomt gjort.

1815-103-026, 028, 032. Den gamle husmannsplassen Rørøyøya under Rørøy handelssted har lenge vært i bruk som feriested. Jordveien var liten med mye berg i dagen. Husmannen arbeidet også i mølla og var smed, rodde fiske for handelsmannen og hadde pliktarbeid på hovedgården. På foto til venstre vises hovedbygning, fjøs og potetkjeller. De har alle med unntak for potetkjelleren blitt utvidet på 1900-tallet. I tillegg hører vedskjul, smie og naust til anlegget.

3.2.4 Endring – bygningstyper

Endringsforekomsten er ganske likt fordelt mellom hustypene "Bolighus, våningshus" og "Naust, sjøhus", og ligger begge klart over gjennomsnittet for kommunen. Gruppen "Driftsbygninger tilknyttet tunet" har endringsprosent like under gjennomsnittet.

Bolighus er den hustypen som totalt har vært mest utsatt for endringer. Det gjelder endringer samlet og den tallmessige andelen av de sterkeste gradene av endringer, endringstype A og B.

Sett i sammenheng med oversikten over tap, som viste at få bolighus har gått tapt, forsterker undersøkelsen av endringer inntrykket av at de fleste gamle bolighus i Vega fortsatt er i bruk. Det har vært behov for å holde dem ved like og å utbedre dem. Det gjelder om bruket er i drift, er nedlagt, om gårdstunet er tatt i bruk som boligeiendom eller feriested – det siste er det mange av i Vega. Den lille registrerte boligbebyggelsen utenfor jordbruket gir det samme bildet, men her er verken tap, endring eller hus som er dårlig stand.

Noe mer overraskende er den store endringsprosenten for "Naust, sjøhus". Trolig har denne bakgrunn i en økende bruk av disse bygningstypene, ikke bare til fritidsformål, men også i turistøyemed.

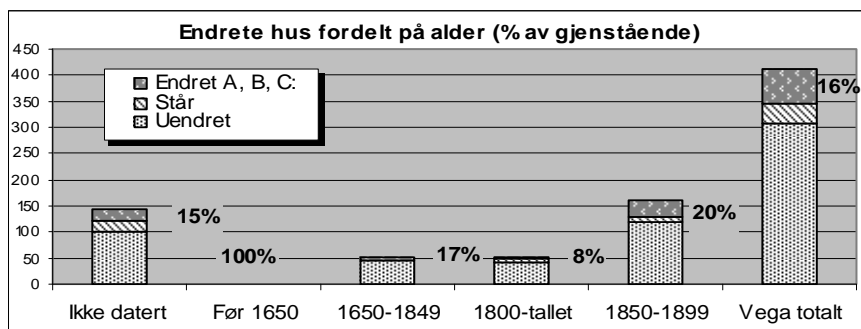
Driftsbygningene i jordbruket er også endret. De har en endringsandel samlet like under gjennomsnittet, og for enhetslåven alene ligger den litt over. Et flertall av de endrete kan knyttes til aktive gårdsbruk, og det er hus som i varierende grad settes i stand eller bygges om for å brukes i gårdsdrifta. Noen er utgangspunkt for større påbygg av nye driftsbygninger, men de fleste brukes nok til noe mer tilfeldige formål, ofte lager. Det siste gjelder om driftsbygningene er endret eller ikke.

Bryggerhus og andre mindre uthus i tunet eller i dets nærhet, er mindre endret. Det at endringsfrekvensen samlet for disse hustypene ligger under gjennomsnittet, viser nok at det er mindre bruk for dem. Som regel er endringen mindre omfattende (endringstype C), noe som indikerer at dette mest dreier seg om vedlikehold. Lav endringsforekomst kan også ha bakgrunn i den store andelen potetkjellere innen denne gruppen. Disse settes sjelden i stand.

1815-103-008. Den store potetkjelleren på Rørøy handelssted. Potetkjellere var vanlig i alle sosiale lag på Vega. Få er i så god stand som denne.

3.2.5 Endring – alder

Det er vanskelig å trekke noen konklusjon om endring av hus og alder. Undersøkelsen over forholdet mellom endring og antatt byggeår, viser at det trolig er flere endrete hus blant de som er bygd etter 1850.

Men her må man ta i betraktning den store endringsprosenten for de ikke daterte. Registrerte hus der alderen er ukjent forekommer både på Vegaøya og Ylvingen og i øyværene, og endringsgraden for disse er nesten lik den totale.

1815-0103-002. Butikk på Rørøy handelssted. Butikken er nedlagt etter SEFRAK-registreringen, noe som kommer godt fram i fasadeendringene siden da. Butikkvinduene er erstattet av vinduer av "eldre type". Butikkinngangen under det funkispregede pulttaket er også borte. Endringen er klassifisert som endringstype C.

1815-0106-008. Det tidligere våningshuset for fiskerbonden sto tomt ved SEFRAK-registrering. I 2003 var det blitt feriehus. Det er satt i stand, og kan nesten betegnes som "tilbakeført", med torv på taket og vinduer med eldre preg. I tillegg har huset fått veranda. Endringene er klassifisert som endringstype C.

1815-0111-103. Våningshus på øyværet Lånan i delområde Vegaøyen. Det var allerede ved SEFRAK-registreringen i 1992 i bruk som feriehus. I 2003 var lite skjedd med huset, det er gjort noen endringer i plassering av vinduer og noen er skiftet ut med høykorsvinduer. Kledningen er fornyet. Endringene er klassifisert som endringstype C. De fleste bolighus på Vegaøyen er lite endret, det har stort sett dreid seg om fornying av takbelegg og vinduer.

1815-0105-007. Opprinnelig bolighus som etter hvert ble tatt i bruk som uthus. Andre etasje ble da revet og en skottdel tilbygd. Huset ble tildelt Stilk-midler og ble igjen endret. Bildet til høyre viser situasjonen i 2003 – huset er utvidet med en fløy i vinkel og torvtak erstattet papp og bølgeblekk. Endringene er klassifisert som endringstype B.

1815-0108-083. Bolighus for fiskerbonde som har blitt feriehus. Inngangside er uendret, men på baksida er huset utvidet med et utbygg i vinkel og i samme høyde som hovedkroppen. Vinduene er skiftet, nytt takbelegg er lagt og det fører dør ut til en liten plattning. Endringene er klassifisert som endringstype B.

1815-0104-033. Det gamle våningshuset på Eidem var ved SEFRAK-registreringen preget av flere endringer. I 2003 er utbygget på kortsiden forhøyet til full takhøyde, det ene bislaget er forlenget og det andre er revet og erstattet av et mindre med spiss ark. Husmor- og funkisvinduer er erstattet av smårutete vinduer med sveitserdetaljer. Endringene er klassifisert som endringstype B.

1815-0108-085. Fiskerbondens hus på Holand var ved registrering i bruk som vanlig bolighus. Etter registrering er det utvidet med et større utbygg i hele husets lengde, med veranda i tillegg. Behov for en uteplass går igjen ved flere endringer på bolighus i Vega. Endringene er klassifisert som endringstype A.

1815-0109-053. Stabbur på øya Sjøla. En storm tok i 1971 torvtaket, og det ble da lagt bølgeblikk på det. I 2002 har det igjen fått torv på taket, samtidig er ei dør med fiskebeinsmønster og et mindre vindu over døra satt inn. Endringene er klassifisert som endringstype C. Bura i Vega er enkle og rettveggete, uten nasjonale stabbursmotiver.

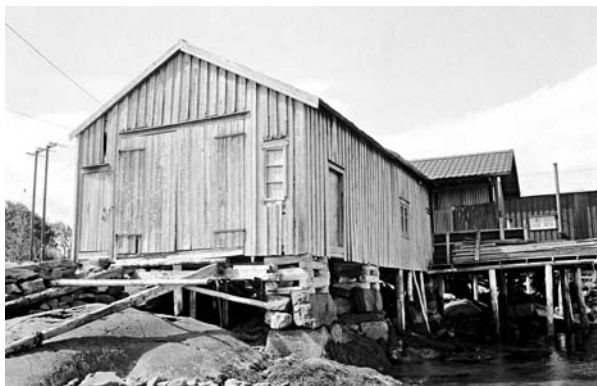
1815-0109-124. Driftsbygningen på et av Viksåsbruka var ved SEFRAK-registrering brukt til "lagring av diverse". Selv om opprinnelige funksjon hadde opphørt var det fremdeles bruk for huset. I 2003 er torvtaket som begynte å bli dårlig, skiftet ut med bølgeblikk, en endring klassifisert som endringstype C.

1815-0104-023. Steinfjøs på Floa ble trolig bygd mellom 1850 og 1875. På 1870–80-tallet ble det bygd flere steinfjøs i Vega. Det var gråsteinsmurere fra Trøndelag som reiste rundt i kommunen og bygde flere fjøs. I 1927 ble fjøs på Floa utvidet, og siden registreringen er den igjen blitt forlenget med en nye stor fløy. Floa ligger i et område der det særlig har blitt satset på jordbruket. Endringene er klassifisert som endringstype B.

1815-0108-003. Brygge ved Nes. Huset er pusset opp, det har fått større og flere vinduer, og hele taket har fått bølgeblikk. Den gamle tømmermannskledningen er skiftet ut med over- og underligger med profil, og mot sjøen er vindehus satt på i gavlen. Brygga er tatt i bruk innen turistnæringen i Vega, og har rom til leie. Endringene er klassifisert som endringstype C. Til venstre den gamle handelsbrygga, som huser E-huset. Her er utstillinger som dokumenterer tradisjonen med ærfugl som husdyr.

1815-108-074. Naustet ved Holandsjøen har blitt tilpasset ny bruk. Naustdørene er skiftet ut og flere vinduer satt inn, eternitbølgene på taket er skiftet ut med taksteinsplater og den lille kaia har fått rekkverk, i tillegg er det noe utvidet. Endringene er klassifisert som endringstype B.

1815-0110-080. Fra Skjærvær – huset fikk sin størrelse på 1930-tallet da det ble utvidet mot nord. Ca. 1960 ble torvtaket på sørdelen skiftet ut med eternit, samtidig ble bordkledning og vinduer skiftet. Etter registrering i 1992 er det "tilbakeført" og har igjen fått torv på sørdelen. Siden MOV-undersøkelsen tar utgangspunkt i huset slik det var ved SEFRAK-registreringen, er endringene under tvil klassifisert som endringstype C.

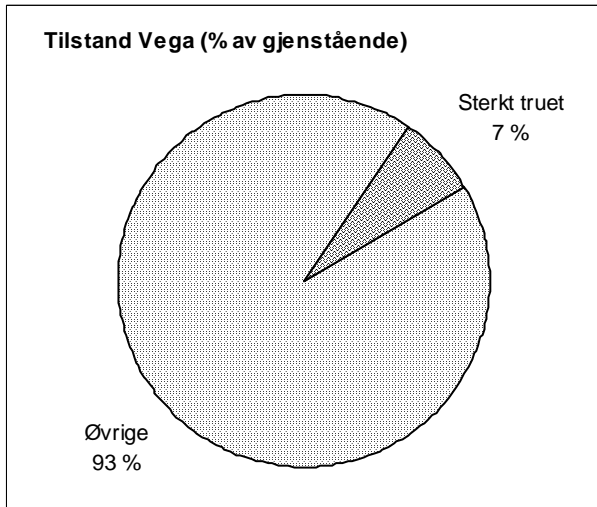

1815-0111-056. Brygge på Naustberge, Skogsholmen. Brygga er nå i feriebruk – noe den også bærer preg av. Utbygget er revet, bølgeblikk er skiftet ut med torvtak og det er satt inn flere vinduer. Da utbygget har en viss størrelse er endringene klassifisert som endringstype B.

3.3 Tilstand

De gjenværende bygningene er her vurdert etter tilstanden i år 2003. Det er ikke foretatt noen sammenlikning med tilstanden da de ble registrert.

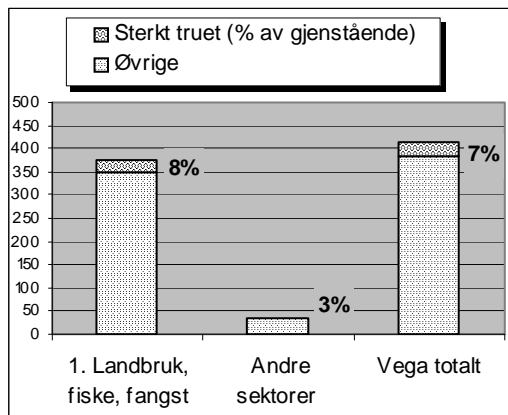
3.3.1 Tilstand – samlet oversikt

30 hus er sterkt truet på grunn av teknisk tilstand. Det tilsvarer 7 % av de gjenstående SEFRAK-registrerte husa i Vega.

Dette er trolig et minimumstall da bare de åpenbart sterkt truete husa er telt med her. Antallet gir en prognose om forventet tap i Vega i kommende år.

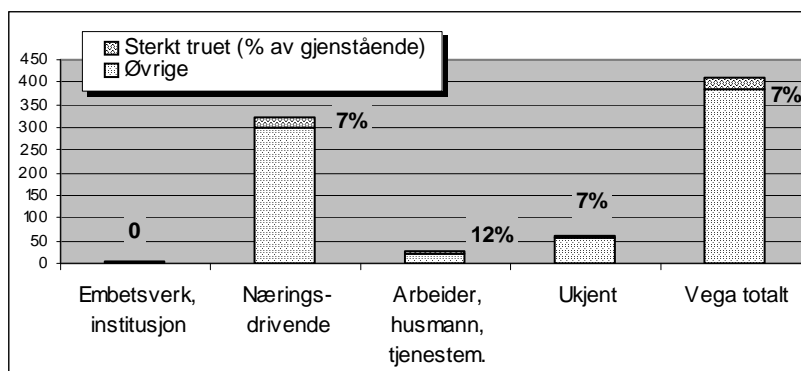
3.3.2 Tilstand – samfunnssektor

Det er først og fremst hus i miljøer knyttet til landbruk/fiske/fangst som er truet. Prosentandelen er over dobbelt så stor som for de andre sektorene til sammen.

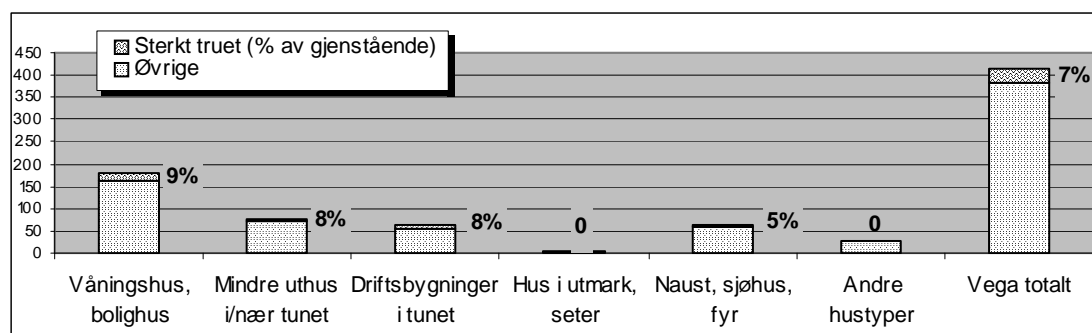
Prosentandelen truete hus er særlig knyttet til landbruksbebyggelsen.

3.3.3 Tilstand – sosial miljøsammenheng

Samlet viser undersøkelsen at den tekniske tilstanden til hus varierer noe innen de undersøkte sosiale grupper, og at den største forskjellen er mellom "Embetsverk, institusjon", som ikke er truet og "Arbeider, husmann, tjenestemann".

3.3.4 Tilstand – bygningstyper

Det er stor forskjell mellom hvilke typer bygninger som er truet. Overraskende topper gruppen "Våningshus, bolighus", tett fulgt av gruppene "Driftsbygninger i tunet" og "Mindre hus i/nær tunet". "Naust, sjøhus" har den laveste andelen.

At andelen truede er størst for våningshus/bolighus er overraskende, og bryter med det generelle inntrykket. Det er denne hustypen som i andre undersøkte kommuner har færrest tap, er minst truet og som i stor grad er endret. For parametrene tap og endring gjelder det også Vega. De truede husa ligger spredt over hele kommunen.

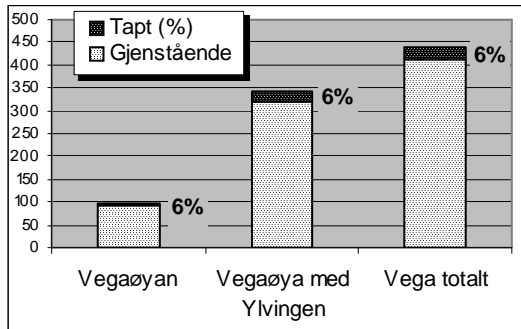

1815-0111-085. Bolighuset må betegnes å være i dårlig stand. Det står alene igjen på et for lengst fraflytta bruk på en av øyene i delområde Vegaøyen. Til venstre i bildet pipa etter eldhuset. Bolighus er den mest truede hustypen i Vega.

4 Geografiske variasjoner

4.1 Tap og geografiske variasjoner

4.1.1 Tap – områder: Vegaøya, Vegaøyen

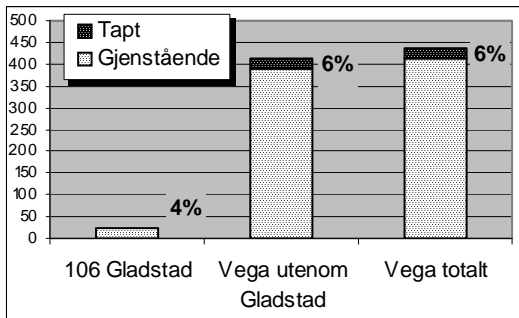
Tapsprosenten er lik for de to hovedområdene.

Sett i antall bygninger har flest gått tapt på hovedøya, hvor det ble registrert langt flere bygninger enn i øyværene.

Kretsene Igerøya, Kjul og Valla på Vegaøya har de største tapene, mellom 9 og 12 %. Flest hus har gått tapt i Vallakretsen, særlig driftsbygninger og mindre uthus trekker her opp tapsprosenten. Langt færre hus har i antall gått tapt i de to andre kretsene

På Vegaøyen er tapene konsentrert til krets Skogsholmen, av fire tapte er to brygger her borte.

4.1.2 Tap – tettbygd/spredtbygd

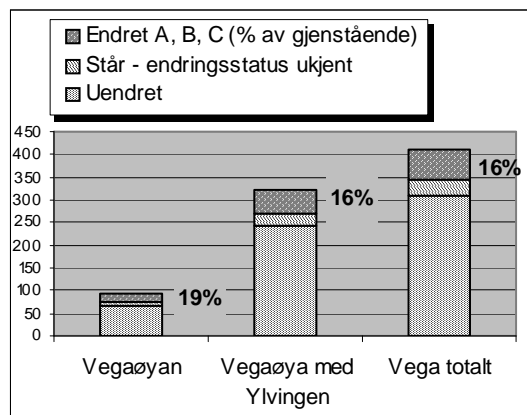

Målt i prosentandeler har kretsen med Gladstad tettstedsområde mindre tap enn de mer spredtbygde områdene, men forskjellen er liten.

Men det er kretser i de spredtbygde områdene som har mindre tap enn Gladstedområdet, i tre av de disse har ikke hus gått tapt.

4.2 Endringer og geografiske variasjoner

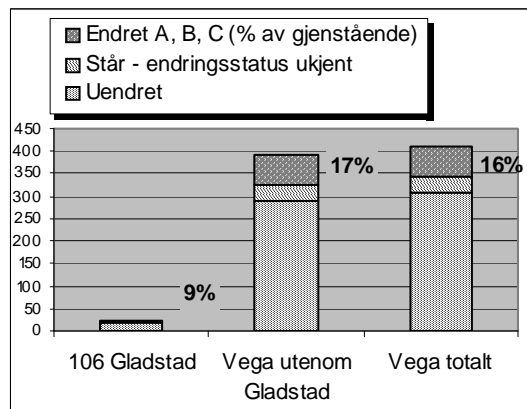
4.2.1 Endring – områder

Det er forskjell på endringsprosenten mellom Vegaøya og Ylvingen og øyværene, den er større for Vegaøyan. Hovedøyas er som forventet lik det totale for kommunen.

At endringsprosenten er så pass stor for øyværene kan skyldes at hus her særlig har blitt tatt i bruk i forbindelse med ferie og fritidsliv de siste åra, og har blitt holdt ved like og pusset opp.

4.2.2 Endring – tettbygd/spredtbygd

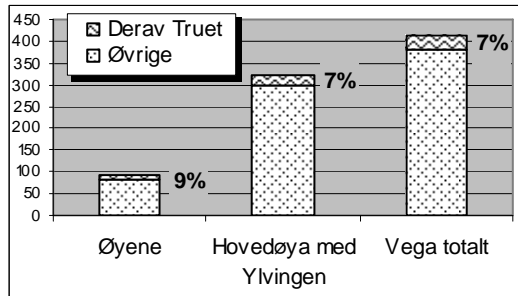

Endringsprosenten for de mer spredtbygde områdene er nesten dobbelt så stor som for Gladstadorrådet.

Dette kan ha bakgrunn i at Gladstadkretsen ble registrert i siste registreringsperiode. Det ble registrert relativt få bygninger i denne kretsen, og blant disse er bebyggelsen på prestegården, som er holdt i hevd uten endringer.

4.3 Tilstand og geografiske variasjoner

4.3.1 Tilstand – områder

Det er forskjell på prosentandelen truete når det gjelder delområdene Vegaøya og Vegaøyane. Vegaøyas andel er som forventet lik det totale for kommunen, mens den er noe større for øyværene.

På øyværene er det Skogsholmen kretsen som har flest truete hus, noe som samsvarer med tallene for tap.

På hovedøya har Vallakretsen flest truete hus, noe som også her samsvarer med tapstallene.

4.3.2 Tilstand – tettbygd/spredtbygd

Det er ingen truete hus i Gladstadorrådet, som er den eneste kretsen som er definert som tettbygd strøk.

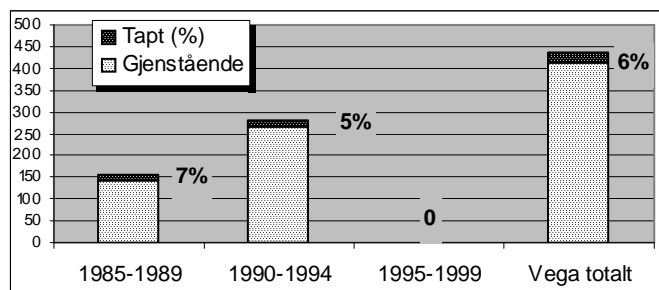
1815-0106-024, 025, 026. Vega prestegård. Hovedbygning (nå bygdemuseum), driftsbygning og stabbur.

1815-0111-008. Fraflytta husmannsplass på Tåvær i delområde Vegaøyane. Kun våningshuset sto tilbake, og var i meget dårlig stand i 2003. Handelsstedet på Tåvær i bakgrunnen.

5 Registreringstidspunkt og variasjoner

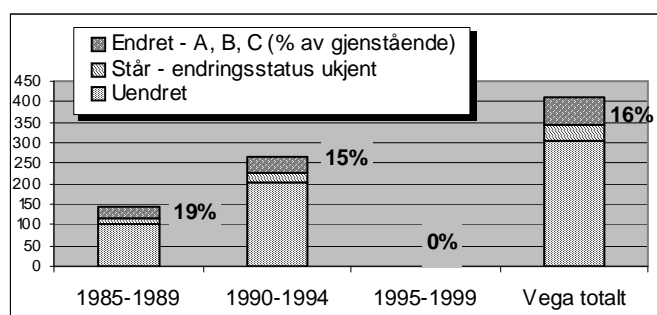
5.1 Tap – variasjoner etter registreringsperiode

Tapsprosenten er størst for hus som ble registrert i den tidligste registreringsperioden.

Når den faktiske registreringsperioden i Vega er på bare fire år, må tallene leses med forbehold. Undersøkelsen forteller ikke når husa er blitt revet, men indikerer at tendensen til å rive hus i Vega ikke har vært økende.

5.2 Endring – variasjoner etter registreringsperiode

Jo lengre tid siden registreringen, jo høyere er andelen hus som er endret.

Det er som forventet at hus som ble registrert tidlig har hatt lenger tid å bli endret på. Som for "Tap" forteller undersøkelsen ikke noe om når hus ble endret, men den lavere endringsprosenten i siste periode gir en antydning om at det i alle fall ikke har vært en økende tendens å

endre gamle hus i Vega.

6 Konsekvenser og tendenser

6.1 Konsekvenser for kulturminner og kulturhistoriske sammenhenger som følge av kommunens generelle utvikling

6.1.1 Befolkningsutviklingen

Folketallet i Vega har vært i tilbakegang fra 1950 til 2003. Fra SEFRAK-registreringen begynte i 1988 til 2003 har folketallet i kommunen gått tilbake med 13,5 % (189 personer). Tilbakegangen skyldes både fraflytting og fødselsunderskudd.

Ved folketellingen i 2001 bodde ca. 20 % av befolkningen på Gladstad, det eneste området i kommunen som er definert som tettbygd strøk. Ca. 3 % av de registrerte bygningene ligger i dette området. Samme år var det i delområde Vegaøyan bare seks fastboende. Ca. 22 % av de registrerte bygningene ligger i dette området. Den overveiende delen av befolkningen bor i de spredtbygde områdene på Vegaøya og på Ylvingen, og her ligger ca. 75 % av den registrerte bygningsmassen.

6.1.2 Jordbruk og fiske, jordbrukets kulturlandskap

De største strukturendringene innen jordbruk og fiske med konsekvenser for antall driftsenheter og bosetting, skjedde før SEFRAK-registreringen begynte i kommunen i 1988. Da var fiskerbonden som i mange århundre hadde vært grunnstammen i befolkningen forlenget borte. Antall driftsenheter innen jordbruket var gått tilbake, yrkesgruppen fiskere var sterkt redusert og øyværene var nesten fraflytta. Bruken av flere av de registrerte bygningene var nå knyttet til feriebruk eller bofunksjon, og uthusa var ofte i bruk til "diverse lager" og det ble registrert flere ruiner særlig etter utmarkshus og husmannsplasser.

Trenden er blitt forsterket med konsentrasjon om enda færre driftsenheter i løpet av undersøkelsesperioden. I flg. jordbrukstillingen har antall bruk under 200 dekar gått ned i perioden 1989 til 1999, mens bruk over 200 dekar og jordbruksareal i drift har økt. Det samme har antall melkekyr og ungdyr/storfe. Det meste av jordbruksarealet i 1999 var fulldyrka eng til slått og beite og poteter.

Fiskerierne er fremdeles viktig for kommunen, men i flg. fiskerinæringens statistikk er antall yrkesaktive fiskere med fiske som hovedyrke redusert med ca. 60 % i perioden 1990 til 2003, samtidig som fiskebåtflåten nesten er halvert.

Utviklingen har ført til at over 30 % av de bebygde landbrukseiendommene i kommunen ikke hadde fast bosetting i år 2000. Flere tun har overlevd som feriesteder eller som boligeiendommer, men også på disse var bebyggelsen redusert. Men flere steder står et forfallent våningshus tilbake som siste rest av et tun i utkanten av et jorde som drives eller er lagt under andre bruk, eller stedet er helt fraflytt og ute av drift, særlig i øyværene. Våningshus som er den største enkeltgruppen hus, har en tapsprosent på bare 3 %, men største andel truete. Det kan virke som om folk på Vega har kviet seg i det lengste med å utslette de siste sporene etter de gamle bosettingene. Tallene gir en klar prognose om tap i kommende år.

Presset på driftsbygningen og mindre uthus i jordbrukssektoren har vært stort. Fjøsen (betegnelsen på driftsbygningen) har den høyeste tapsprosenten av alle registrerte hustyper, men samtidig er flere fortsatt i bruk på gårdene, noe tallene for endring forteller.

Utmarka var tidligere en viktig ressurs, noe de mange registrerte ruinene etter særlig sommerfjøs og utløer viser. Det ble registrert få stående bygninger av denne typen, de fleste var i dårlig stand og tapsprosenten er på hele 40 %, over tre ganger så stor som for driftsbygningen i tunet.

Sjøbrukets hus som det ble registrert færre av sett i forhold til jordbrukets bygninger, har en tapsprosent lik gjennomsnittet, dvs det halve av tapsprosenten for driftsbygninger i jordbruket. De gjenstående er jevnt over i god stand. Dette gjelder både for Vegaøya, Ylvingen og Vegaøyen. Dette henger trolig sammen med at dette er hustyper det er behov for, både i friluftsliv og i den økende turist- og ferietrafikken i Vega. Naustene har en noen større tapsprosent enn brygger/sjøhus.

Samfunnsendringene for Vegaøyen de siste 20 åra har vært store. Øyværene har i løpet av disse åra blitt nesten fraflytta. I 1980 utgjorde befolkningen her ute 66 personer, i 2001 var dette tallet redusert til seks og i 2003 til to personer. Vegaøyen har samme tapsprosent som Vegaøya med Ylvingen, men registreringen her inneholder langt færre hus, og tapene vil derfor slå noe sterkere ut. I tillegg er endringsprosenten og prosentandelen truede større for dette området. Dette gir en indikasjon på at man framover kan forvente flere endringer med bebyggelsen i øyværene.

Det er de moderne driftsformene som i dag setter preg på jordbrukslandskapet i Vega. Jordbruksområdene på Vegaøya og Ylvingen er konsentrert til deler av øyene og er preget av en intensiv bruk, med jorder som nesten strekker seg ned til fjæra og store driftsbygninger. Spredt innimellom ligger nedlagte bruk, noen med et forfallent våningshus som siste rest. Områder med bakgrunn i mindre bruk, særlig i tilknytning til de gamle handelsstedene Rørøy, Vegsteinen og Sundsvoll langs kysten gror igjen. Mye av bebyggelsen på disse var allerede i bruk til fritidsformål ved SEFRAK-registreringen, og flere har kommet til i undersøkelsesperioden.

På Vegaøyen var det i 2003 ikke lenger noen bruk som var i tradisjonell drift, og store deler av den gamle kulturjorda var preget av gjengroing, lynchhei og ulike typer engvegetasjon. De siste åra var utgangsauser (sauer som går ute hele året) satt ut på flere av øyene. Samtidig har flere tatt opp ederdunproduksjonen, og de mange små "ehusa" holdes ved like.

Utviklingen innen primærnæringen som tilsier ytterligere nedgang i antall årsverk i jordbruket, og færre fiskere og fiskefartøy, vil trolig medføre flere tap av eldre bygninger i åra som kommer. Men særlig når det gjelder sjøbrukets bygninger er det usikkert i hvilken grad dette vil påvirke de registrerte bygningene. Stadig flere småbruk og enkeltbygninger på gårdstun i Vega tas i bruk som feriesteder og feriehus, noe som øker sjansen for at bebyggelsen holdes ved like. Dette gjelder ikke bare for Vegaøyen, men også for hovedøya og Ylvingen.

Arbeidet rundt søknaden om å få Vegaøyen inn på Verdensarvlisten har også gitt økt fokus til den eldre bebyggelsen i kommunen – særlig på øyværene, men også på hovedøya og Ylvingen. Trolig har det allerede påvirket håndteringen av deler av den eldre bebyggelsen – vi vil tro i retning av vedlikehold, oppussing, finne ny bruk. Økt turisme kan allerede spores i oppussing og ny funksjon for deler av sjøbruksbebyggelsen. Det er rimelig å vente at denne trenden vil øke.

1815-102-028, 029, 030. Til venstre bruk i drift på Igerøy i delområde Vegaøya, her er bygningsmassen fornyet. Til høyre tunet på nabobruket der bebyggelsen er i bruk til ferieformål, og jordveien leies ut. Her står fra venstre fjøsen (driftsbygningen), våningshuset og stabburet – lik orientering etter landskapet er et typisk trekk.

1815-0107-019,020. Vegsteinhalvøya på Vegaøya, her bodde bl.a. fiskere og husmenn under Vegsteinen handelssted. Bygningene på bildet har vært brukt til ferieformål noen år. Jordveien gror igjen.

Åsenområdet inne på Vegaøya. Her ble det satset på bureisningsbruk i mellomkrigstida, og store myrområder ble drenert og dyrket opp.

1815-111-025, 029, 030, 031. Fiskerbondens hus på Kilvær, delområde Vegaøyan. Begge bruk er tatt i bruk som feriesteder. Den registrerte bygningsmassen består av to våningshus, fjøs og uthus. Den lille brygga i forgrunnen er ikke registrert. Bygningene holdes ved like, og det er ikke gjort store endringer.

1815-108-002, 003, 004, 005. Bryggerekke på Nes. Kysten nord på Vegaøya er et nesten sammenhengende tettbygd område, men området er ikke definert som tettsted. I brygga til høyre ble Samvirkelaget på Vega etablert. I dag holder E-huset (ærfugl museum) til her. To av bryggene til venstre var innredet til turistformål med overnatting i 2003. Hele miljøet er pusset opp siden SEFRAK-registreringen.

1815-110-011, 012, 013, 017. Sjøbruksmiljø på Muddvær i delområde Vegaøyane. Husene blir brukt av feriefolk, bak et nytt feriehus.

6.1.3 Kommunesenteret Gladstad

Gladstad vokste fram i tilknytning til Vega kirke og prestegård. I 2003 var handel, post, kommunedministrasjonen og skole konsentrert her, i tillegg til hotell og vegkro og yngre boligfelt. I Gladstadkretsen har tap og endringer vært få, ett hus har gått tapt og to våningshus er endret og ingen hus er truet. Det tapte huset er en driftsbygning, og den ligger ikke i nærheten av det tettbygde strøket rundt kommunesentret. Her dominerer hus bygd etter 1900. De eldre bygningene er i første rekke knyttet til prestegården.

6.1.4 Eldre sentra, knutepunkter

Handelsstedene

Fra gammelt var handelsstedene viktige knutepunkter. Rundt 1900 var det sju i Vega inkludert Rørøy – det store gamle handelsstedet og tingsted med tradisjoner tilbake til 1700-tallet. De andre var mindre og yngre, med unntak for Sundsvoll som skal være et av de eldste kjente i Vega og går tilbake til et gammelt skipperleie. Vegstein fikk handelsborgerskap og gjestgiverbevilgning i 1833. Kirkøy var det eneste av de som ble etablert etter at handelen ble frigitt i 1870, som fikk noen betydning.

Handelsstedene var knyttet til ferdselen på sjøen. De ble liggende i bakevja etter hvert som fiskeriene mistet sin dominerende betydning, folketallet gikk ned, vegtrafikken stadig ble viktigere og bosettingsmønsteret i kommunen endret seg. I 2003 var det drift bare på Kirkøy, hvor det er moderne fiskeoppkjøp og hvor hurtigbåten til Sandnessjøen anløper. På Vegsteinen opphørte fiskeoppkjøpet på 1960-tallet og i 1983 ble butikken nedlagt. Den siste virksomheten på Rørøy opphørte da butikken ble nedlagt etter 2000.

Ser man på tap, endringer og tilstand i disse miljøene er det ett tap, ett hus er sterkt truet, begge på Sundsvoll og få hus var blitt endret. De største endringene hadde skjedd før SEFRAK-registreringen kom i gang.

1815-109-002, 003, 004, 005. Sundsvoll gamle handelssted ligger på nordvestsida av Vegaøya mot Søla. Alt før 2. verdenskrig var handelsvirksomheten nedlagt. Til venstre i bildet hovedbygningen fra slutten av 1890-tallet (bygd av tømmer fra Hardanger), til høyre den gamle hovedbygningen trolig fra 1700-tallet som har blitt forkortet, og lengst til høyre den gamle handelsbrygga. Brygga er i dårlig stand etter at et av steinkara raste ut under en storm. Vedsjå og lager ligger bak hovedbygningen. Sentralt i bildet en yngre driftsbygning. Den eldste driftsbygningen har gått tapt i undersøkelsesperioden.

1815-103-007, 002. Rørøy handelssted. Ved SEFRAK-registreringen på stedet i 1991 ble åtte stående bygninger registrert. I 2003 var dette bygningsmiljøet med hage intakt. Fotoet viser våningshuset fra 1860 til høyre, og til venstre det eldste våningshuset fra ca. 1780 hvor det har vært tingsted og postgård. Bygningene med den store hagen skiller seg ut fra vanlig byggeskikk i Vega. Innfelt takmaleri fra et av rommene i den eldste hovedbygningen. Under Rørøy-godset lå det mange husmannsplasser, men disse plassene var for lenest frasolgt.

0815-0107-011, 012. Bryggene på Vegsteinen. Handelsvirksomheten går tilbake til 1833 da Ulrik Eliassen fikk handelsborgerskap og gjestgiverbevilling. Av det gamle anlegget sto i 2003 to brygger og et naust tilbake. Bryggene er disponert av Vega kystlag. I 2003 var bryggene under oppussing.

6.2 Arealfragmentering, større inngrep

Det har i undersøkelsesperioden ikke vært noen vegprosjekter eller større anlegg som har hatt konsekvenser for SEFRAK-registrerte bygninger.

7 Saksbehandling, planforhold m.m.

7.1 Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen

Vega kommune har et komplett kopisett av SEFRAK-skjemaer og kart, både på kulturetat og teknisk etat. Det var ikke innarbeidet rutiner for å bruke SEFRAK-materialet i saksbehandlingen. De fleste som jobber på kommunen hadde god lokalkunnskap om den eldre bebyggelsen, og ved bygge- og reguleringssaker ble det trukket inn informasjon fra de ansatte. Kultursjefen har hovedansvaret for kulturminner og SEFRAK-materialet.

7.2 Planforhold

Fredete bygninger

Fiskeværet Skjærvær ble fredet av Riksantikvaren etter lov om kulturminner §§ 15/19 og bygningsfredning/områdefredning i 1995. Fredningen omfatter 29 bygninger.

Bremstein fyrstasjon ble fredet i 1999. Fredningen omfatter støpejernstårn med fyrlykt og øvrige bygninger på fyrstasjonen som fyr, bolig og naust med eksteriør og interiør. Fyrstasjonen ble opprettet i 1925 som et kystfyr. Fyrstasjonen ble automatisert og avfolket i 1980. Området er av kommunen avsatt til landskaps-, natur-, og friluftsområde

Kulturlandskap

Øyværet Lånan står på listen over nasjonale verdifulle kulturlandskap. Det inngår flere SEFRAK-registrerte bygninger i miljøet.

Lånan ble fraflytta 1970–1971.

Kommuneplanen

var under rullering ved miljøovervåkingen i 2003.

7.3 Tilskudd til eldre bygninger og kulturlandskap

Det var fram til 2003 gitt STILK midler til istandsetting av flere hus i Vega kommune, deriblant noen SEFRAK-registrerte.

Kilder

Litteraturliste:

Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon. 1994 og 1999

Andersen, Ingvar: *Vegas Historie*. Del 1,2,3 og 4. 1985-89.

Helland Land og folk.

Vega gjennom 10 000 år. 1999. Redaktør Inga Næss

Utrykte kilder, arkiv m.m.

SEFRAK-registreringen Vega 1988–92, skjemaer og kart.

Statistisk sentralbyrå. 1981. *Dokumentasjon 1980*. Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. 1992. *Folke- og bolig telling 1990*. Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. Faktaark, 1999. *Jordbruks tellingen Vega*. (www.ssb.no)

Statistisk sentralbyrå. Faktaark, 1999. *Kommunefakta Vega*. (www.ssb.no)

Statistisk sentralbyrå. 2003. *Befolknings utviklingen i kommunene 1951–99* (www.ssb.no)

Statens kartverk. Topografisk hovedkartserie M711

Muntlig informasjon: Arnstein Hansen og Morten Gullsvåg, Vega kommune.

8 Vedlegg 1. Bygningstyper: tapt, endret, truet – tabell

9 Vedlegg 2. Registreringskretser: tapt, endret, truet – tabell